

Ivan Milec

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod)*

PROMJENA BRODSKE GRADSKO UPRAVE 1942. GODINE – SUKOB STARE I NOVE ELITE?

UDK 329:94(497.5Slavonski Brod)“1942“

DOI 10.22586/ss.21.1.3

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 13. 1. 2021.

U članku je na temelju arhivske građe, tiska i relevantne literature analiziran proces smjene broskog gradonačelnika Slavka Vrgoča, koji je trajao kroz čitavu 1942. godinu, a u sukobe su bili uključeni najvažniji akteri tadašnje brodske političke, društvene i ekonomske scene. Uz često osobne animozitete i borbu za vlast, u spomenutim su događajima vidljivi i elementi sukoba nove, ustaške, elite u nastajanju, i stare predratne elite koja kroz svoju ekonomsku moć i međusobnu umreženost nastoji očuvati ili čak proširiti svoj utjecaj.

Ključne riječi: Brod na Savi / Slavonski Brod; ustaški pokret; lokalna ustaška elita; Slavko Vrgoč; *Hrvatski radiša*

UVODNA RAZMATRANJA, LITERATURA I IZVORI

Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.) još uvijek u društvu izaziva interes, rasprave i stanovite *podjele*, stoga ne čudi da je literatura koja se bavi tim razdobljem opsežna. No, tek se u posljednje vrijeme pojavljuju radovi koji problematiziraju mjesnu upravu same NDH, kao i odnose između civilnih i ustaških vlasti na nižim razinama.¹ Najveći dio radova koji tematiziraju Slavonski Brod i okolice u Drugom svjetskom ratu odnose se

¹ Vladimir Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)* (Zagreb-Varaždin, 2020); Nikica Barić, „Banja Luka 1941.-1942./1943. godine: previranja unutar vlasti Nezavisne Države Hrvatske“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije XIII* (2018), br. 25-26: 91-156; Franko Mirošević, *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Dubrovnik, 2016); Marijan Lipovac, „Ustaška demokracija“ – izbor načelnika, donaćelnika i gradskog zastupstva grada Zagreba 1944. godine“, *Zbornik Janković 2* (2017), 228-251.

na partizanski pokret i „socijalističku revoluciju“,² dok je djelovanje uprave NDH, pa tako i gradske uprave, gotovo u potpunosti zanemareno. To se najbolje vidi na primjeru monografije *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.* autorice Slavice Hrečkovski, u kojoj se gradska uprava i gradski načelnik Slavko Vrgoč spominju tek u kontekstu ustaškog preuzimanja vlasti, dok se drugi brodski gradonačelnik Josip Koprivčević te kratkotrajni gradonačelnik Josip Dabčević ne spominju ni jednom riječju.³ Ni u radovima nakon 1990. godine ne problematizira se smjena Vrgoča i postavljanje Koprivčevića za gradonačelnika, kao ni događaji koji su prethodili samoj smjeni.⁴ Tek Čapo i Mihovilović u svom radu o *Posavskoj Hrvatskoj* navode, pozivajući se na svjedočenje njegova sina Hrvoja, kako je Vrgoč u prosincu 1942. smijenjen „najvjerojatnije (...) zbog pomoći i zaštite“ nekih Židova i partizana.⁵ No, već je Kovačić ukazao kako je takav zaključak prilično neodrživ.⁶ Potpuno drukčiju priču pak donosi povjesničar i etnolog Zvonimir Toldi, prenoseći riječi Zlatka Šporera, sina jednog od društveno i politički aktivnih brodskih obrtnika, kako je Vrgoč „provodio maltretiranja i zatvaranja Srba i Židova“, što mnogi brodski građani nisu odobravali. Zbog toga se grupa građana, uključujući njegova oca Zvonka, žalila vlastima u Zagrebu, nakon čega je „na njihovo traženje“ Vrgoč smijenjen.⁷ Ovaj je navod također netočan; Vrgoč je smijenjen zbog žalbi dijela građana, no ne zbog navedenih razloga.

Cilj je ovoga rada pokušati rekonstruirati proces smjene brodske gradonačelnika Slavka Vrgoča, koji je trajao gotovo čitavu 1942. godinu, te utvrditi

² Slavica Hrečkovski, „Hapšenja komunista i prva reagiranja na početak ustanka u okrugu Slav. Brod 1941, *Zbornik: časopis Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 16 (1979), 269-278; Ivan Mišković, „O završnim operacijama za oslobođenje Slavanskog Broda 1945. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 3 (1965), 5-23; Martin Kaminski, „Značaj i uloga Slav. Broda u konačnim borbama za oslobođenje zemlje, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 4 (1966), 1-14; Slavica Hrečkovski, „Stanje i rad brodske partijske organizacije na proširenju društveno-političke osnove NOP-a (siječanj 1943 – travanj 1945), *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 17 (1980), 271-305. Spomenuta je tematika obrađena i u drugim člancima koji se bave NOP-om na području Slavonije.

³ Slavica Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.* (Slavonski Brod, 1982), 17, 22-26, 30-32.

⁴ Davor Kovačić, „Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata i Ustaške nadzorne službe u Slavanskom Brodu 1941. – 1943.“, u: *Prilozi za povijest Broda i okolice: Knjiga 1*, ur. Marija Karbić (Slavonski Brod, 2013), 163-179; Ivan Jelić, „Prilike u Brodu 1941-1945. godine“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu*, ur. Zlata Živaković-Kerže (Slavonski Brod, 2000), 281-296.

⁵ Hrvoje Čapo i Đorđe Mihovilović, „O preobrazbi lista *Posavska Hrvatska* u glasilo ustaškog režima“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 34-35-36 (2004), 201.

⁶ Kovačić, „Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata“, 175-176.

⁷ Zvonimir Toldi, „Kućerak iz Širokog sokaka“, u: *101 brodska priča: Knjiga četvrta*, 161-163.

tko su najistaknutiji akteri spomenutih događaja. Kako nisu postojali izbori ni na jednoj razini, sva su imenovanja ovisila o formalnim ili neformalnim utjecajima različitih skupina ili pojedinaca. Ovim ćemo radom pokušati popuniti praznine koje postoje u historiografiji te ispraviti pojedine netočnosti vezane uz razdoblje NDH u Slavonskom Brodu. Kroz analizu navedenog primjera pokušat ćemo utvrditi jesu li navedeni događaji tek sukob unutar ustaškog pokreta ili su vidljivi i elementi sukoba nove elite u nastajanju i stare elite koja pokušava sačuvati određene pozicije koristeći svoju raniju umreženost i utjecaj.

Budući da je sekundarna literatura o spomenutoj problematici ograničena, a često i neprecizna, rad će se u najvećoj mjeri temeljiti na arhivskom gradivu te donekle na tadašnjem tisku. Arhivska građa o Brodu u spomenutom razdoblju može se pronaći u nekoliko fondova koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu (dalje: HDA) u Zagrebu te u fondu Gradsko poglavarstvo Brod na Savi u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu. Od fondova u HDA treba istaknuti fond Ministarstva unutrašnjih poslova (dalje: MUP) NDH, u kojemu postoji opsežan materijal o brodskoj gradskoj upravi. Također je koristan i fond Velike župe Posavje, u kojemu je sačuvano nekoliko važnih dokumenata koji se posredno ili neposredno odnose na problematiku ova- ga rada. U određenoj će mjeri biti korišteni i poslijeratni elaborati iz fonda Službe državne sigurnosti, no njih, zbog značajnih nepreciznosti, treba uzeti s određenim oprezom. Od tiska će biti korištena *Posavska Hrvatska*, koja je nakon uspostave NDH prestala izlaziti, da bi tijekom ljeta 1941. bila ponovno pokrenuta kao službeno glasilo ustaškog pokreta, ali pred kraj iste godine i ugašena zbog nedostatka papira.⁸ U manjoj će mjeri biti korišten i osječki *Hrvatski list*, koji je kao dnevni list imao povremenu rubriku s vijestima iz Broda.

SLAVONSKI BROD U PRVOJ GODINI NDH

Ustaško preuzimanje vlasti

U vrijeme njemačkog napada na Jugoslaviju u Slavonskom je Brodu bio stacioniran 10. puk Jugoslavenske vojske. Već na dan proglašenja NDH, u Brodu je došlo do manjih sukoba između pripadnika jugoslavenske vojske i lokalnih ustaša. Pod vodstvom Slavka Vrgoča, najistaknutijeg predratnog brodskog *frankovca*, grupa od 30-ak ustaša i pripadnika *Hrvatske građanske zaštite* provalila je u žandarmerijsku stanicu, gdje su zaplijenili zatečeno nao- ružanje. Njihov pokušaj da brodski garnizon prisile na predaju bio je neuspje- šan, no ostaci jugoslavenske vojske ubrzo su se povukli preko Save u Bosnu,

⁸ Čapo i Mihovilović, „O preobrazbi lista *Posavska Hrvatska*“, 201.

nakon čega su minirali most.⁹ Prema kasnijim navodima, na dan proglašenja NDH Slavko Kvaternik telefonski je kontaktirao broskog odvjetnika dr. Filipa Markotića, dajući mu instrukcije da treba organizirati „očuvanje reda i mira“ do dolaska njemačke vojske. Iako formalno više nije imao stranačkih funkcija u HSS-u, kao izabrani narodni poslanik na izborima 1938. godine Markotić je svakako bio jedna od najpogodnijih osoba za preuzimanje kontrole u danima proglašenja nove države. Suradujući s grupom oko Vrgoča, Markotić je preuzeo i Predstojništvo gradske policije, gdje je bio svojevrstan „povjerenik“.¹⁰ Za političkog je povjerenika grada i kotara imenovan sudac dr. Branimir Šimunić, koji je bio i povjerenik kod Kotarskog suda. U Tvornici vagona povjerenik je bio Vinko Maratović, na željeznici Mile Balen, dok je nadzor nad gimnazijom vršio dotadašnji ravnatelj i predsjednik broskog HSS-a dr. Josip Gunčević.¹¹ *Hrvatski je list* krajem travnja kratko izvijestio kako se „zaslugom naših ustaša (...) i gradske uprave“ gotovo i „ne osjećaju posljedice minulih događaja“.¹² *Posavska Hrvatska* je pak isticala „zasluge brodskih redara i agenata (...) koji su za vrijeme prevrata izvršili spram domovine svoju dužnost“.¹³

Najvažnije mjesto, gradsko poglavarstvo, pod svoj je nadzor uzeo sam Slavko Vrgoč, koji je ubrzo i formalno postao gradonačelnikom. U jednom dopisu Gradskog poglavarstva iz siječnja 1942. godine navodi se kako je Vrgoč gradonačelnikom službeno imenovan 17. travnja 1941. godine rješenjem MUP-a.¹⁴ Novi je gradonačelnik navodno „imao prepune ruke posla da bi doveo u potpuni red“ gradsku upravu te „nastoji da se zaposle Hrvati koji su do sada bili uvijek potiskivani“.¹⁵ Vrgoč je rođen u Sesvetama Požeškim 1901. godine, oženio je Margu Zlatar porijeklom s otoka Brača, s kojom je imao dva sina, Zvonimira i Hrvoja-Stjepana, te kćer Željku-Slavu. U Brodu je imao trgovinu u naselju *Mali Pariz*, a od 1935. godine izdavač je broskog tjednika *Istina*, koji se 1939. godine transformira u *Posavsku Hrvatsku*.¹⁶ Bio je jedan

⁹ Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB*, 17-18. Novija literatura u najvećoj mjeri preuzima navode iz ove knjige.

¹⁰ Isto, 22-24.

¹¹ Isto, 22-23.

¹² „Novosti iz Broda – Sređivanje javnog života u gradu“, *Hrvatski list*, br. 118 (29. travnja 1941), 13.

¹³ „Brodsko redarstvo za vrijeme preokreta“, *Posavska Hrvatska*, br. 5 (14. lipnja 1941), 5.

¹⁴ HR, Hrvatski državni arhiv Zagreb (dalje: HDA), f. 223, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (dalje: MUP NDH), kut. 560, „Dopis GP Brod na Savi – MUP NDH, 3. Tajni-1942, 17. siječnja 1942.“

¹⁵ „Novosti iz Broda – Dovođenje u red gradskih poslova“, *Hrvatski list*, br. 127 (9. svibnja 1941), 13.

¹⁶ Zvonimir Toldi, „Brod na Savi u proljeće 1941. godine“, u: *101 brodska priča 4*, 109-112.

od najistaknutijih brodskih „frankovaca“, a bio je i zaprisegnuti ustaša.¹⁷ Prema vlastitom navodu, u jednom dopisu zapovjedništvu domobranstva, za vrijeme Jugoslavije samo je u gotovini dao „preko 100.000 dinara za hrvatsku štampu, platio 92 političke novčane kazne“, a zbog političkih je razloga bio i 18 puta zatvoren.¹⁸

Vrlo su brzo uslijedile i prve promjene pojedinih povjerenika. Tako je Markotić bio povjerenik redarstva tek četiri dana, nakon čega ga je zamijenio Dragan Marjanović, Maratovića je u Tvornici vagona zamijenio Junus Mehmedagić, dok je na željeznici umjesto Balena postavljen „ustaški borac“ Stjepan Luić.¹⁹ Početkom lipnja iz Broda je otišao i Šimunić, koji je imenovan za velikog župana u Novoj Gradiški.²⁰ Zanimljivo je primijetiti kako će gotovo svi navedeni biti izravno ili neizravno uključeni u događaje iz 1942. kojima se ovaj rad bavi.

Odmah po uspostavi nove vlasti krenuli su progoni Židova, Srba, Roma i ostalih stvarnih ili izmišljenih protivnika režima. Zbog ograničenosti prostora ovdje ćemo navesti tek osnovne podatke. Brodskim je Židovima već u prvim tjednima ograničeno kretanje te su prisiljeni na iseljavanje iz samog centra grada, a tijekom siječnja 1942. godine odvedeni su u logore, što je uglavnom značilo i njihovu smrt.²¹ U prvim danima nove vlasti dolazi i do

¹⁷ HR, HDA, f. 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove (dalje SDS RSUP), 013.0.37 *Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Slavonski Brod*, 12-13.

¹⁸ HR, Državni arhiv u Slavanskom Brodu (dalje: DASB), Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (dalje: GP BnS), kut. 137a, „Dopis GP BnS – Zapovjedništvu II. domobranskog zbora, 132 tajni, 1942., 26. rujna 1942.“.

¹⁹ Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB*, 23; Suzana Leček, „Brodski odvjednik Filip Markotić – desni haesesovac?“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006), 427-428; „Novosti iz Broda – Novi povjerenik na želj. stanicima“, *Hrvatski list*, br. 140 (22. svibnja 1941), 13.

²⁰ „Novosti iz Broda – Odlazak povjerenika Branimira Šimunića“, *Hrvatski list*, br. 160 (12. lipnja 1941), 8.

²¹ Jelić, „Prilike u Brodu 1941-1945.“, 285-286; Kovačić, „Uspostava i djelovanje redarstvenog aparata“, 169; Stribor Uzelac Schwendemann, *39 lakih komada* (Slavonski Brod, 2013), 115-116; HR, HDA, f. 254, Velika župa Posavje (dalje: VŽP), kut. 4, „Dopis Župske redarstvene oblasti Brod na Savi – VŽP, Prs. 1082/1942, 27. travnja 1942.“. Jelić pogrešno navodi, a Kovačić preuzima, da je proces odvođenja brodskih Židova u logore završen do sredine 1942. Iz kratke prepiske Velike župe, Župske redarstvene oblasti i MUP-a, vođene u travnju i svibnju 1942., po pitanju novčane naknade zaposlenicima koji su u otpremanju sudjelovali, vidi se kako su Židovi iz Broda otpremljeni u Jasenovac i Đakovo između 21. siječnja i 3. veljače 1942. godine. Dokumenti koje Schwendemann navodi ne nalaze se u kutiji 7, nego u kutiji 3 fonda VŽP te se ne odnose na odvođenje u logore brodskih Židova, već ga tek usputno spominju. „Afera“ bosanskobrodskog gradonačelnika Mate Šakića primarno je vezana za pljačku oduzete imovine te malverzacije s oduzetom zemljom. Također, propusnice koje spominje Schwendemann nije izdao Šakić, već voditelj kotarske ispostave u Bosanskom Brodu Antun Šanko, zbog čega je protiv njega i vođena istraga. Upravo je i dokument koji

uhićenja brodskih Srba, prvo „nepoželjnih elemenata“ u upravnom aparatu, a vrlo brzo i bogatijih obrtnika i trgovaca, ali i istaknutijih pristaša bivših režima. Masovnija uhićenja su nastavljena tijekom kolovoza, kada je dio uhićenih otpremljen u logore. Tijekom jeseni i zime 1941. godine pojačan je i pritisak na srpsko stanovništvo da prijeđe na zakonski priznate vjere. Progoni su također zahvatili i brodske Rome, koji su do ljeta 1942. godine u najvećoj mjeri otpremljeni u logore.²²

Komunisti, kao ideološki protivnici novog režima, u početku su tek pritvarani te je nad njima vršen nadzor. Pravi progoni počinju nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. godine, a krajem 1941. i početkom 1942. godine u opsežnoj akciji uhićeno je 70-ak osoba, među njima i svi članovi Mjesnog komiteta Komunističke partije Hrvatske.²³

Teritorijalni preustroj i gradske uprave u novoj državi

Stvaranje nove države pretpostavilo je reorganizaciju pojedinih segmenata državne uprave. Uz postojeće kotare te gradske i seoske općine ustrojene su 22 velike župe, kao „državne upravne oblasti“ na čelu s velikim županima, koji su imali relativno široke ovlasti u odnosu na podređene instance. Zakonska odredba o velikim župama donesena je 10. lipnja 1941. godine (dvije su župe ustrojene i ranije), dok je proces uspostavljanja nastavljen sve do kolovoza.²⁴

Slavonskom je Brodu 18. srpnja 1941. godine i službeno vraćeno ime koje je nosio do 1934. godine – Brod na Savi.²⁵ Postao je i sjedište novouspostavljene Velike župe Posavje, koja je počela djelovati 15. srpnja 1941., a obuhvaćala je kotare Bijeljina, Brčko, Brod na Savi, Derventa, Gradačac i Županja te kotarske ispostave Bosanski Brod, Bosanski Šamac i Odžak.²⁶ Prvi veliki župan bio je dr. Vladimir Sabolić, koji je na tom mjestu bio kroz čitavo u ovom radu promatrano razdoblje. Sabolić je bio odvjetnik, u međuratnom

Schwendemann navodi naslovljen „Šanko Antun, voditelj ispostave kot. oblasti u Bos. Brodu – izvidi“.

²² Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB*, 38-46.

²³ Jelić, „Prilike u Brodu 1941-1945.“, 286.

²⁴ Rajka Bućin, „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH“ u: *Arhivski vjesnik* 44 (2001), 209-210.

²⁵ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 181, inv. br. 5919, „Zakonska odredba o promjeni imena Slavonskog Broda u Brod na Savi“. Već od travnja 1941. godine neke su ustanove kao svoje sjedište navodile Brod na Savi, a to se ime koristilo i u tisku, no pojedine su ustanove i nakon zakonske odredbe navodile Slavonski Brod.

²⁶ *Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 1. do 31. srpnja 1941.*, knjiga III, ur. A. Matačić (Zagreb, 1941), „Odluka o početku poslovanja Broj Pov 6-1941“, 95.

razdoblju istaknuti član i dužnosnik HSS-a iz Đurđevca, no zbog unutarstranačkih sukoba, a vjerojatno i neostvarene ambicije da bude kandidat na izborima 1938. godine, napustio je HSS, nakon čega se priključuje ustaškoj organizaciji. S uspostavom nove države postavljen je na dužnost ustaškog povjerenika kotara Đurđevac, na kojoj ostaje do imenovanja za velikog župana u Brodu.²⁷

U sustavu gradskih uprava nakon uspostave nove države nisu učinjene značajnije promjene te su nastavile funkcionirati po starom *Zakonu o gradskim općinama* iz 1934. godine, dok je naredbom od 11. travnja samo ukinuto gradsko zastupstvo kao predstavničko tijelo.²⁸ Predviđeni novi zakon nije nikada donesen, već je samo u svibnju donesena zakonska odredba o izmjenama i dopunama kojom je, uz druge manje izmjene, uvedena i odredba o mogućnosti izbora dvojice podnačelnika.²⁹ Uz civilnu upravu, predviđen je i ustroj ustaških organizacija na razinama velikih župa (stožeri), kotara (logori), općina (tabori) i pojedinih sela (zbir/roj), dok je na čelu pokreta bio Glavni ustaški stan (dalje: GUS).³⁰ Prema *Odredbi o uskladi rada ustaške organizacije s državnim vlastima*, donesenoj 29. travnja 1941. godine, dužnost ustaških organizacija bila je da preko „povjerenika provede organizaciju cjelokupne vlasti“ na područjima gdje ona još nije provedena, dok na području gdje je vlast već organizirana nadzire da se sva vlast provodi u skladu „sa slovom i duhom ustaških načela, te u skladu s narodnom i državnom politikom“. Za ovaj je rad posebno važna odredba da svaku uočenu „neurednost i štetnost u izvršavanju državne vlasti“ ustaški organi trebaju prijaviti GUS-u ili nadležnom ministarstvu, što su brodski ustaški dužnosnici kasnije često činili.³¹ Ipak, Pavelić je 9. kolovoza donio odluku da se na cijelom području NDH razriješe dotada imenovani ustaški dužnosnici te je odugovlačio s potvrđivanjem novih. Također je naloženo stožernicima da se ne miješaju u rad državnih vlasti, a civilnim vlastima da ne „uvlače ustaške dužnostnike u svoj rad“. Zaključak Nikice Barića, kako je Pavelić time htio „dati prednost državnim vlastima (velikim županima), a ne ustaškom pokretu (stožernicima)“,

²⁷ Vladimir Šadek, „Kontroverzni političar Vladimir Sabolić (1900. – 1948.) i njegovo djelovanje na području đurđevačke Podravine“, *Podravski zbornik* 44 (2018), 63-69.

²⁸ Dubravka Čengić, „Razvoj uprave grada Zagreba u razdoblju 1919-1945. godine“, *Arhivski vjesnik* 38 (1995), 122.

²⁹ Danijel Jelaš, „Funkcioniranje gradske uprave i statuti Osijeka 1809.-1945.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 10 (2009), 77.

³⁰ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.* (Zagreb, 1977), 25.

³¹ *Zakoni zakonske odredbe i naredbe proglašene od 11 travnja do 26. svibnja 1941.*, knjiga I, ur. A. Mataić (Zagreb, 1941), „Odredba o uskladi rada ustaške organizacije s državnim vlastima“, 121-122.

čini se stoga prilično uvjerljivim. Naravno, i dalje se od svih državnih institucija očekivalo da djeluju u skladu s ustaškim načelima.³²

Brodska politička situacija u prvoj godini nove države

Zbog ograničenosti prostora u ovom se članku ne možemo detaljnije pozabaviti situacijom u Brodu u prvoj godini NDH, stoga ćemo tek usputno spomenuti događaje koji su prethodili samom sukobu oko gradske uprave u 1942. godini, a dijelom su s njim i povezani.

Proces diferencijacije unutar brodskog HSS-a na središnju liniju i lijeve i desne frakcije vidljiv je još od izbora 1938. godine, kada se pojavljuju (uvjetno rečeno desni) glasovi nezadovoljnika izborom Markotića za kotarskog kandidata.³³ Spomenuti je proces svoju kulminaciju dosegnuo u proljeće 1940. godine kada je vrh stranke, nakon višemjesečnih unutarstranačkih sukoba, raspustio i gradsku i kotarsku organizaciju stranke. Samo raspuštanje nije značilo i kraj sukoba jer su oni nastavljeni po pitanju izbora novog vodstva. Gradska je organizacija obnovljena krajem svibnja te je za predsjednika postavljen ravnatelj gimnazije Josip Gunčević,³⁴ dok je Markotić ostao bez stranačkih funkcija. Najistaknutijim predstavnicima „nezadovoljnika“ ili „lijeve struje“, Vjekoslav Smoljanu i Adolfo Dujmiću, onemogućeno je ponovno učlanjenje u HSS. Kotarska je organizacija obnovljena tek u rujnu 1940. godine i predsjednik je postao Franjo Kvaternik, seljak iz Bučja. Starija

³² Barić, „Banja Luka 1941.-1942./1943“, 94-95.

³³ Ivan Milec, *Politička situacija u gradu i kotaru Slavonski Brod 1929-1939*, neobjavljeni diplomski rad (Zagreb, 2016), 106, 109. Kao mogući protukandidati spominjani su odvjetnik dr. Franjo Dujmović, trgovac iz Gornje Bebrine Petar Klobučar te seljak iz Bučja Franjo Kvaternik. Navedeni su u izvješćima kotarskog načelnika okarakterizirani kao „radikalno separatistički nastrojani“.

³⁴ Josip Gunčević (Grizići, 15. ožujka 1895. – Donji Macelj 4/5. lipnja 1945.), svećenik, publicist i profesor, studirao teologiju u Đakovu, za svećenika je zaređen 1918. godine. Do 1920. godine bio je kapelan u Brodu, nakon čega je premješten u Zemun na dužnost katehete. Na Teološkom fakultetu u Zagrebu 1928. godine doktorirao i dobio titulu monsinjora. Od 1925. godine predavao vjeronauk u građanskoj školi, a kasnije u realnoj gimnaziji u Zemunu. Premješten je u Brod 1937. godine, gdje je predavao na brodskoj gimnaziji, a nakon uspostave Banovine Hrvatske postavljen je i za ravnatelja. Nakon raskola i raspuštanja brodskog HSS-a Gunčević je izabran za novog predsjednika gradske organizacije. Pristupio je ustaškom pokretu zajedno s dijelom gradske organizacije HSS-a u ljeto 1941. godine. Na dužnosti ravnatelja brodske gimnazije ostao je do travnja 1945., kada se povlači prema zapadu, gdje je uhićen te zajedno s grupom svećenika i bogoslova ubijen u Maceljskoj šumi. Kao publicist aktivan još od 1920-ih godina, objavio nekoliko knjiga i brošura crkveno-teološke, školsko-pedagoške i sociološke tematike. Stjepan Krpan, *Zavičajnici* (Slavonski Brod, 1994), 153-162; Stanislav Šota, *Josip Gunčević – Život i djelo* (Đakovo, 2007), 13-23; Ivan Stipić, Mirna Grubanović i Darija Mataić Agičić, *Leksikon brodskih pisaca* (Brod, 2016), 111-112.

historiografija tumačila je ovo kao ideološki sukob „demokratske ljevice“ i *frankovaca* unutar HSS-a koji je rezultirao „tihom likvidacijom ljevice“ i preuzimanjem HSS-a od strane *frankovaca*. Ipak, točnije tumačenje bilo bi da se središnja, *Mačekova*, struja borila protiv napada s ljevice i desnice, što je vidljivo iz činjenice da su među marginaliziranima i mnogi koji će se kasnije naći na strani ustaša ili NOP-a.³⁵ Spomenuti je sukob važan jer su mnogi tada istaknuti akteri bili aktivni i nakon uspostave NDH, a odjeci rascjepa vidljivi su i prilikom događaja kojima se ovaj rad bavi. Vlasti NDH pokušale su tijekom ljeta 1941. godine privući dijelove bivšeg HSS-a, što je vidljivo i u Brodu.³⁶ Tako je 14. kolovoza, četiri dana nakon odluke kotarske organizacije, gradska organizacija bivše HSS pozdravila „Nezavisnost Hrvatske i svoga Poglavnika“, pristupajući Ustaškom pokretu i „stavljajući sve svoje snage za očuvanje i konsolidaciju države“. Izjavu su vlastoručno potpisali i neki akteri iz HSS-ovog raskola 1940. – dr. Josip Gunčević, Mijo Marbach, Ivan Dasović, Vatroslav Uidl, Đuro Šarić i dr.³⁷ Ubrzo nakon pristupanja gradske organizacije Gradsko je poglavarstvo, u dogovoru s „radničkim prvcima“, odnosno Hrvatskim radničkim savezom (dalje: HRS), MUP-u predložilo postavljanje Ivana Dasovića, radnika Okružnog ureda za osiguranje radnika i istaknutog predratnog funkcionara HRS-a, za brodskog donaćelnika.³⁸ Ipak, u dopisu Gradskog poglavarstva iz siječnja 1942. navodi se kako Dasović još uvijek nije dobio dekret o postavljanju za donaćelnika.³⁹

U procesu izgradnje ustaških organizacija nakon uspostave NDH, uz mjesto gradonačelnika, Vrgoč je preuzeo i mjesto ustaškog logornika. Kako su u početku gradske uprave funkcionirale bez donaćelnika i gradskog zastupstva ili savjetodavnog odbora, u jednoj je osobi objedinjena gotovo čitava civilna i ustaška vlast u Brodu na Savi. No, iz kasnijih dopisa vidi se kako Vrgočevo preuzimanje vlasti nije bilo bez otpora drugih aspiranata. U svom odgovoru na anonimnu pritužbu protiv Vrgoča iz listopada 1941. godine, Sabolić navodi kako je i spomenuta pritužba tek nastavak ranijeg sukoba iz-

³⁵ Više u: Mile Konjević, „Uzroci raspuštanja mjesne i kotarske organizacije HSS-a u Slav. Brodu 1940.“, *Zbornik: časopis Historijskog instituta Slavonije* 9 (1972), 209-262. Za donekle drukčiju interpretaciju i faktografske ispravke vidi: Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“, 415-427.

³⁶ Više o navedenim pokušajima: Jelić-Butić, *Ustaše*, 52-65.

³⁷ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 2, „Dopis VŽP MUP-u, Taj. 238/41, 18. kolovoza 1941“. Dokument je objavljen i u *Gradi za historiju Narodnoslobodilačkog pokreta u Slavoniji. Knjiga I* (Slavonski Brod, 1962), 95, no priređivač nije uspio protumačiti potpise Mije Marbacha i Antuna Geršića.

³⁸ Isto, „Dopis Gradskog poglavarstva VŽP, Taj. 33-1941, 3. rujna 1941“; Isto, „Dopis HRS Podružnica Brod VŽP, Broj: 145/41, 1. rujna 1941.“.

³⁹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis GP Brod na Savi – MUP NDH, 3. Tajni-1942, 17. siječnja 1941.“.

među Vrgoča i Šimuna Blaževića, još iz razdoblja uspostave ustaške vlasti.⁴⁰ Blažević je bio umirovljeni oružnički časnik i jedan od zapovjednika Hrvatske seljačke i građanske zaštite u Brodu. Nakon nekoliko incidenata koje su tijekom 1940. godine izazvali članovi zaštite uklonjen je s pozicije, no čini se da je imao stanovitu ulogu u preuzimanju vlasti u gradu u travnju 1941.⁴¹ Uspostavom NDH reaktiviran je u oružništvo u činu pukovnika, a u reorganizaciji oružništva 1942. godine postavljen je za pročelnika sigurnosnog odjela Glavnog zapovjedništva oružništva.⁴² Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi, mogući uzrok sukoba mogao bi biti činjenica da je Blažević 17. travnja 1941. godine imenovan povjerenikom za grad i kotar, o čemu postoji dekret MUP-a, no vjerojatno nije preuzeo poziciju jer ju je već zauzeo Vrgoč.⁴³ U svojoj izjavi iz rujna 1942. Blažević navodi kako je još u travnju 1941. Vrgoča prijavio za nezakonito prisvajanje hrane i druge robe iz brodskih židovskih i srpskih trgovina, kao i iz vojnih skladišta bivše Jugoslavenske vojske. MUP je u Brod poslao odjelnog savjetnika Milana Makara, koji je po tom pitanju proveo istragu te je, prema Blaževićevom navodu, Vrgoč pred spomenutim istražiteljem priznao većinu optužbi.⁴⁴ Prilikom kasnijih istraga o Vrgočevoj imovini, Sudbeni stol u Požegi nije uspio pronaći navedeni spis, ali je iz popratnog dopisa vidljivo kako je spomenuta istraga provedena na temelju Blaževićeve prijave ministru Mili Budaku.⁴⁵ O sukobima između frakcija saznajemo tek posredno, te nije posve jasna stvarna pozadina, no do smirenja je navodno došlo tek odlaskom Blaževića, Šimunića i gradskog službenika Josipa Čičića iz Broda.⁴⁶

Da Vrgoč nije dolazio u sukob samo s lokalnim političkim protivnicima, pokazuju i žalbe njemačke Ortschaftskommande u Brodu s kraja kolovoza 1941.⁴⁷ Ministarstvo vanjskih poslova NDH zatražilo je sredinom rujna od MUP-a da istraži navode iz prijave Ortschaftskommande te u slučaju točnosti optužbi razriješi Vrgoča s mjesta gradskog načelnika. U spomenutom su dopisu ukratko su-

⁴⁰ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 2, „Dopis VŽP – MUP ministru osobno, Taj. 412, 2. listopada 1941.“.

⁴¹ Željko Karaula, *Mačekova Vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji* (Zagreb, 2015), 121-122, 282; Suzana Leček, „Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.“, *Scrinia Slavonica* 5 (2005), 248-249.

⁴² Davor Kovačić, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske: redarstveno tijelo i vojna postrojba 1941.-1945.* (Zagreb, 2014), 59.

⁴³ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, Personalni spisi, inv. br.1930, „Dekret Pov. br. 53/41, 17. travnja 1941.“.

⁴⁴ Isto, „Zapisnik saslušanja Šimuna Blaževića, Ustaški logor Brod n/S, 29. rujna 1942.“.

⁴⁵ Isto, „Dopis Sudbenog stola Požega – MUP, Kzp. 817/1942, 30. rujna 1943.“.

⁴⁶ Isto, „Izvjješće VŽP – MUP, Taj. 3717/42, 2. listopada 1942.“.

⁴⁷ *Građa za historiju NOPI*, 102-105.

mirane pritužbe na račun Vrgoča. Najvažnija je optužba da Vrgoč ne poštuje ugovor o izdržavanju Njemačke vojske, prema kojem su gradovi i općine dužni osigurati smještaj i hranu za vojsku, uz opravdanje da gradska uprava za to nema dovoljno novca. Također se navodi da Vrgoč odugovlači s odgovaranjem na njemačke molbe, kasni ili uopće ne dolazi na zakazane sastanke i društvene događaje te čak ne pozdravlja njemačke časnike.⁴⁸ Spomenute je navode MUP ispitaao posredstvom Velike župe Posavje, koja je 8. listopada 1941. godine dostavila Vrgočevu očitovanje u kojemu on odbacuje sve optužbe, potkrepljujući svoje navode iznosima koje je gradska uprava do tada izdvojila za potrebe izdržavanja Njemačke vojske. U popratnom dopisu veliki je župan naveo kako su „navodi ovoga očitovanja istiniti, pa nema nikakova opravdana razloga da se Vrgoč smjeni“. Posebno je zanimljiv Vrgočev navod kako je „tužba sugerirana sa strane Njemačke narodne grupe“ u kojoj su „utočište našli“ mnogi koji su „svojim političkim stavovima bili najveći neprijatelji Hrvatskog i Njemačkog naroda“ pa sada s tih položaja „vode protiv Hrvatskih nacionalista istu borbu kao i za vrijeme Jugoslavije“.⁴⁹ Teško je reći koliko je ovaj navod točan, no u *Izvešću komisije za utvrđivanje zločina okupatora* iz druge polovice 1945. godine stoji kako se nakon uspostave NDH u brodski Kulturbund upisalo „iz straha pred progonima i nekoliko hrvatskih obitelji, pojedini Srbi i Slovenci“, te možemo pretpostaviti kako je Vrgoč ciljao na njih.⁵⁰

Vrgoč je tijekom 1941. godine došao u sukob s nekoliko interesnih grupa, ali je ipak uspio zadržati pozicije, no ozbiljniji udari uslijedili su već od početka 1942. godine, te su u pitanje doveli njegove pozicije, kako unutar civilne vlasti, tako i unutar ustaškog pokreta.

SUKOB OKO BRODSKE GRADSKJE UPRAVE 1942. GODINE

„Vinski razgovori“ i napad na gradonačelnika

Iz dostupnih izvora teško je precizno odrediti gdje je počeo proces rušenja Vrgoča, odnosno je li taj proces počeo samim njegovim postavljanjem

⁴⁸ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Ministarstva vanjskih poslova – MUP, 11872/41, 27. rujna 1941.“.

⁴⁹ Isto, „Dopis VŽP – MUP, 4817/42, 8. listopada 1941.“. Iz dostupne se literature ne mogu izvući sigurni zaključci o držanju brodske njemačke zajednice u razdoblju 1930-ih godina, kako u odnosu prema režimu, tako i u odnosu prema hrvatskom seljačkom pokretu. Ograničenost prostora ne dozvoljava nam da se posvetimo tom pitanju, stoga navodimo tek da se njemačke organizacije u Brodu i okolici jače razvijaju u drugoj polovici 1930-ih. Više u: Mario Kučera, *Nijemci Slavenskog Broda i Brodskog Posavlja (1715.-1991.)*, neobjavljen diplomski rad (Zagreb, 1996), 35-49.

⁵⁰ Vladimir Geiger, „Folksdojčeri u izvješćima komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Okruga Slavonski Brod (1945.)“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006), 727.

za gradonačelnika i logornika. Spomenuti bi nam zaključak sugerirali ranije navedeni primjeri pritužbi protiv njega, kao i za sada nedovoljno razjašnjen sukob s grupom oko Blaževića u prvim tjednima nove države. Ipak, u ovom smo radu odlučili početak sukoba smjestiti u siječanj 1942. godine, kada ustaški časnik Stjepan Varga⁵¹ piše izvješće o situaciji u Brodu i okolici. U njemu autor nabroja niz sabotaza i napada na području grada i kotara za koje optužuje brodske Židove. Indirektno optužuje i Vrgoča jer je dopustio Židovima da nakon iseljavanja iz centra grada bez posebnog nadzora žive u Brodskom Brdu, odakle svakodnevno dolaze u grad.⁵² Vargin dopis nije nužno pokrenuo sukob, no svakako je imao utjecaja, jer je autor bio aktivan i prilikom sljedećeg zabilježenog napada na Vrgoča, a ponovljeni su i navodi iz izvješća.

Krajem travnja 1942. godine Varga je jedan od potpisnika predstavke MUP-u o političkoj situaciji u Brodu.⁵³ Uz njega, podužu predstavku potpisali su ravnatelj brodske gimnazije Gunčević, bivši ustaški povjerenik kod brodskog kotarskog suda, tada veliki župan župe Livac-Zapolje, Šimunić⁵⁴ i bjelovarski odvjetnik dr. Nikola Galkovski.⁵⁵ Iz samog dopisa možemo iščitati kako je ova akcija samo nastavak ranije započetog *udara* na Vrgoča. Već u prvoj rečenici potpisnici navode kako predstavku podnose „prema želji ministra“, a nastavno na raniji posjet ministru „vojnih, političkih i ustaških članova ovoga kraja“ koji su tražili da uredi „političko upravne prilike u gradskoj

⁵¹ HR, HDA, f. 1560, SDS RSUP, 013.4.8, *Bivši ustaški oficiri na kotaru Slavonski Brod*, 3. Rođen 1891. godine u Stupničkim Kutima, službenik, nastanjen u Brodu, ustaški natporučnik. Ponegdje naveden i kao ustaški satnik. Prema vlastitom navodu, bio i pomoćnik mjesnog zapovjedništva u Brodu te „gospodarski satnik“.

⁵² HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izvješće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942. – Dopis Stjepana Varge o Židovima u Brodu, 21. siječnja 1942.“. Varga je sugerirao da brodske Židove treba „lišiti slobode i sve bez razlike odpremiti u jedan logor.“ Ostatak dopisa je izrazito antisemitski nastrojen te je potrebno detaljnije istražiti vezu ovoga dopisa i otpremanja Židova iz Broda, koje je i uslijedilo upravo tih dana.

⁵³ Isto, „Dopis MUP – VŽP na ruke županu, Broj 9558, 8. svibnja 1942.“. Ministarstvo je VŽP dostavilo potpisanu predstavku te zatražilo da provede izvide po prijavi.

⁵⁴ Branimir Šimunić (Brodski Varoš, 1904 – Buenos Aires, 19. travnja 1959.) pravnik, sudac kotarskog suda u Novoj Gradiški, u ljeto 1941. postavljen za velikog župana Velike župe Livac-Zapolje. U travnju 1942. postavljen za velikog župana Velike župe Zagorje, gdje ostaje do kraja 1943., kada je premješten u MUP. U svibnju 1945. emigrirao u Argentinu, gdje je živio do smrti 1959. godine. Mato Rupiće, „Šimunić Branko“, u: *Tko je tko u NDH* (Zagreb, 1997), 382. Natuknica u leksikonu ne donosi informacije o njegovom djelovanju u Brodu u travnju i svibnju 1941. godine.

⁵⁵ Nikola (Mika) Galkovski (1896 – 1945), prema jednom izvoru rođen u Suštini u Poljskoj, prema Saboliću rođen u Oprisavcima kod Broda. Odvjetnik, politički i društveno djelovao u Bjelovaru. Nakon Drugog svjetskog rata uhićen, osuđen na smrtnu kaznu i strijeljan. „Pravedna kazna stigla je zločince“, *Bjelovarske vjesti*, br. 11, 21. srpnja 1945, 3.

upravi“. Gradonačelnika opisuju kao „malog trgovca“ koji je „bez ikvih većih kvalifikacija došao na upravu grada“. Kao takav postao je ovisan o gradskom senatoru Stjepanu Ručeviću,⁵⁶ jedinom pravniku u gradskoj upravi koji je „dijete hrvatskog sela (...)“ ali ga je život odveo potpuno iz hrvatske sredine jer je oženio ženu Ruskinju“ te prešao na „vjeru grko-istočnu“, u kojoj je i svoju djecu odgajao „dakako prema tadašnjim političkim i odgojnim ciljevima neprijatelja hrvatske samostalnosti“. Uz navode iz ranije Vargine predstavke o Židovima kao glavnim krivcima za diverzije oko Broda, Vrgoča se optužuje da je kao predsjednik Nabavljačke zadruge primao velike novčane iznose od pojedinih židovskih trgovaca, a zauzvrat ih je štutio, te je Brod „bio gotovo na zadnjem mjestu“ u rješavanju „židovskog pitanja“. Tek kada se „pošteno hrvatsko mišljenje uzbunilo“ i uz poticaj ustaškog satnika Varge, „židovsko je pitanje“ u Brodu „konačno likvidirano otpremom u logore (...) u mjesecu veljači 1942“. Uz još neke kritike personalne politike u gradskoj upravi, Vrgoča i njegova sina Zvonka optužili su i za krijumčarenje i preprodaju zaplijenjene robe iz srpskih i židovskih trgovina te zloupotrebu vlasti kako bi prisilio pojedince (navode primjer Save Berića) da svoje trgovine prodaju ispod cijene.⁵⁷

U drugom dijelu svoje predstavke potpisani su zatražili da se „u interesu grada i kotara Broda“ s položaja gradskog načelnika ukloni Vrgoč, a da se ministar pobrine i za njegovo uklanjanje s mjesta logornika. Također traže da se „makne iz Broda glavno zlo“ Ručević i da se na njegovo mjesto postavi netko tko „može uživati povjerenje obzirom na svoju prošlost“. S tim u vezi potpisnici su predložili i „listu čestitih ljudi“ koji bi mogli u najkraćem vremenu „uspostaviti stari hrvatski ugled“. Popis predloženih imena svakako je zanimljiv, a posebno iznenađuju predloženi za mjesto gradonačelnika i njegova zamjenika. Tako je za gradonačelnika predložen posjednik Ivan Ujdur, a za njegova zamjenika Edo Danda, umirovljeni pravnik i inženjer šumarstva.⁵⁸ I dok je predloženi Danda donekle i poznat akter brodskog društvenog, ali ne i političkog, života međuratnog razdoblja, Ujdur je potpuna nepoznanica.⁵⁹

⁵⁶ Stjepan Ručević (1892 – 1956), rođen u Starim Mikanovcima, pravnik. U Prvom svjetskom ratu zarobljen u Rusiji, ostao u zarobljeništvu u Vladivostoku do 1921. godine, oženio Ruskinju Jelenu Dostavalovu i prešao na pravoslavnu vjeru. Nakon rata završio studij prava, radio na sudu u Požegi, a od 1929. godine u brodskom gradskom poglavarstvu. Nakon Drugog svjetskog rata radio kao upravni referent u NOO Slavonski Brod. Vidi više: Zvonimir Toldi, „Zarobljenik u Vladivostoku“, *101 brodska priča* 4, 74-76.

⁵⁷ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izješće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942.“. Uz dopis su priloženi i dokumenti sa saslušanja desetak osoba direktno ili indirektno povezanih s navodima iz predstavke. U dopisu se također potvrđuju navodi o otpremi brodskih Židova u logore iz bilješke 21.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Eduard (Edo) Danda (1886 – 1944) bio je inženjer šumarstva i doktor prava, bankar, industrijalac, član brodskog Rotary Cluba i njegov predsjednik od 1938. godine.

Među predloženim imenima za savjetodavni odbor više je poznatih lica brodske društvene i političke scene iz međuratnog razdoblja. Tako je od 17 predloženih odbornika njih šest (Antun Geršić, Rudolf Jušić, Stjepan Mličević, Luka Medek, Janko Morosavljević i Franjo Prpić) bilo i u HSS-ovom gradskom vijeću iz 1940. godine,⁶⁰ dok su Gunčević i Lovro Jurković kao članovi HSS-a pristupili ustaškom pokretu u kolovozu 1941.⁶¹ Od ostalih predloženih treba istaknuti predstojnika Kotarskog suda dr. Vladimira Haberlea, predsjednika broskog udruženja trgovaca Stjepana Tomašića, istaknutog člana HRS-a Ivana Pavelića⁶² i obrtnika Zvonimira Šporera, u 1930-im godinama predsjednika brodskih ogranaka Križarskog bratstva i Hrvatskog junaka.⁶³

Veliki je župan ispitao mnoge u dopisu spomenute aktere te 18. svibnja 1942. godine ministarstvu dostavio detaljan izvještaj s prijepisima zapisnika saslušanja. Prema njegovu navodu, potpisani „nisu nikakvi predstavnici niti vojnih niti političkih niti ustaških vlasti“, budući da samo Gunčević živi i djeluje u Brodu, dok su ostali s Brodom povezani tek posredno.⁶⁴ Također je uz izvješće velikog župana priložena i izjava kojom Gunčević povlači svoj potpis s ranije spomenute predstavke.⁶⁵ U nastavku izvješća Sabolić demantira gotovo sve kritike na Vrgočev račun, ističući kako se možda „nije iskazao“ kao gradonačelnik, ali je „stari borac“ još iz vremena bivše države, te je kao takav bio često progonjen. Veliki se župan osvrnuo i na predložena imena, navodeći kako on osobno ne poznaje niti je čuo za predloženog Ujdura, a iz zapisnika se vidi da ni ostali nisu čuli za njega. Što se tiče predloženog donaćelnika, Sabolić navodi kako je „i svakom djetetu u Brodu jasno“ da donaćelnik mora biti radnik, a i mimo toga, predloženi Danda je „sasvim nepogodna osoba“ jer je naročito omražen među brodskim radništvom te bi njegovo imenovanje

⁶⁰ HR, HDA, f. 157, Banovina Hrvatska Odjel za unutarnje poslove (dalje: BH OUP), kut. 60, inv. br. 2501, „Banska vlast Banovine Hrvatske Odio za unutarnje poslove – Postavljenje, 44.501-I-2-1940, 24. travnja 1940.“

⁶¹ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 2, „Dopis VŽP MUP-u, Taj. 238/41, 18. kolovoza 1941.“

⁶² HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Zapisnik saslušanja kod VŽP od 18. svibnja 1942 – Ivan Pavelić“. Rođen u Brodskom Varošu, namještenik Radničke komore, od 1936. godine „u vodstvu radničkih organizacija grada Broda“.

⁶³ Toldi, „Kučerak iz Širokog sokaka“, 161-163. Prema Elaboratu SDS-a, bio „predsjednik križarskog bratstva i sestinstva“ i član ustaškog pokreta od 1941. Nakon rata osuđen, no kaznu nije do kraja izdržao, već je uvjetno otpušten. I nakon rata bio „aktivan na liniji klera“. HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.2.52, *Djelovanje ustaške nadzorne službe (UNS) na kotaru SlavonSKI Brod*, 28-29.

⁶⁴ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izvješće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942.“

⁶⁵ Isto, „Dopis Josipa Gunčevića Ministru unutrašnjih poslova, nedatirano, potpisano v.r.“. Navodi i da je Danda bio član HSS-a, o čemu nemamo drugih podataka, a i većina u svojim izjavama ističe kako se Danda nije bavio politikom.

„izazvalo najveće nezadovoljstvo“.⁶⁶ I Gunčević u svom dopisu kojim povlači potpis s predstave navodi kako ne može poduprijeti Dandu jer je isti bio rotarijanac, zbog čega postoji „sumnja nije li bio i mason“.⁶⁷ Predloženi savjetodavni odbor, prema Sabolićevim navodima, rezultat je „vinskih razgovora“ kod Dande u vinogradu, gdje su se okupili brodski vinogradari, a s njima i „vinska braća“ Blažević i Varga.⁶⁸ Iz zapisnika saslušanja vidljivo je i kako većina predloženih za članove savjetodavnog odbora o tome nisu konzultirani, te su otklonili mogućnost prihvaćanja te časti. Kao najveću manjkavost spomenutog prijedloga Sabolić je istaknuo činjenicu da nisu konzultirani HRS i Savez hrvatskih privatnih namještenika (SHPN), tako da je on pokrenuo konzultacije te bi svi važniji akteri trebali dostaviti svoje prijedloge za članove savjetodavnog odbora.⁶⁹ Možemo pretpostaviti kako je glavni razlog zbog kojega bi dvije spomenute organizacije trebale predložiti članove savjetodavnog odbora to što su okupljale značajan dio gradskog stanovništva. No, treba istaknuti i to da je NDH bila nominalno ustrojena na „staleškom“ principu, te je u studenom 1941. godine osnovan Glavni savez staliških i drugih postrojbi, koji je smatran sastavnim dijelom Ustaškog pokreta, a važne su mu sastavnice bile i upravo HRS i SHPN.⁷⁰

Posebno je zanimljiva situacija oko gradskog senatora Ručevića. U svojoj pritužbi Gunčević i ostali su kao Vrgočev krimen naveli njegovo preveliko oslanjanje na Ručevića kao „jedinog pravnika“ u gradskoj upravi. Ta je kritika možda i utjecala na to da se pokrene postupak uklanjanja Ručevića jer mu je 12. svibnja 1942. godine, temeljem rješenja MUP-a od 7. svibnja, uručen otkaz bez „prava na mirovinu“.⁷¹ Odluku je, na intervenciju Velike župe, MUP preinačio te je Ručević umirovljen s mirovinom koja mu temeljem godina staža pripada.⁷² Ipak, spomenuto je umirovljenje dovelo do novih komplikacija i indirektno utjecalo na sukob Vrgoča i brodske podružnice Hrvatskog radiše jer je Ručević ubrzo zaposlen kao činovnik u podružnici.

⁶⁶ Isto, „Izvjешće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942.“. Protiv Dande su posebno oštre zapisničke izjave dali predstavnici radnika Ivan Pavelić i Janko Morosavljević, navodeći da je „bio uvijek neprijateljski raspoložen prema hrvatskom radništvu“.

⁶⁷ Isto, „Dopis Josipa Gunčevića Ministru unutrašnjih poslova, nedatirano, potpisano v.r.“.

⁶⁸ Isto, „Izvjешće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942.“.

⁶⁹ Isto, „Izvjешće VŽP – MUP o prijavi protiv gradonačelnika Vrgoča, Taj. 1474/942, 18. svibnja 1942.“.

⁷⁰ Lipovac, „Ustaška demokracija“, 229; Jelić-Butić, *Ustaše*, 150-158.

⁷¹ HR, DASB, f. 13, GP BnS, kut. 134, „Dopis Gradskog poglavarstva Brod na Savi – Stjepanu Ručeviću, Broj: 56 tajni, 12. svibnja 1941.“.

⁷² HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis MUP – VŽP, 10.501-II-B-1942, 23. svibnja 1942.“.

Sukob Vrgoča i brodske podružnice Hrvatskog radiše

Proces oduzimanja židovske i srpske imovine doveo je do značajnih promjena u gospodarskoj slici NDH. U siječnju 1942. godine Državna je riznica sklopila ugovore sa zadrugama Hrvatskog radiše i Napretka, kojima je povjerenjena procjena i prodaja oduzetih poduzeća i obrta, uz relativno jasno propisane uvjete. Ipak, takva je situacija bila plodno tlo za različite malverzacije, tako da su do kraja 1942. godine iznesene mnoge optužbe za zloupotrebe prilikom prodaje različitih poduzeća s područja NDH, no značajnijih sankcija nije bilo.⁷³

Brodski su Židovi u međuratnom razdoblju činili značajan dio brodske obrtničkog i trgovačkog sloja, slijedom čega je proces oduzimanja židovske imovine u Brodu tema koja zaslužuje detaljniju obradu u posebnom radu.⁷⁴ Zbog ograničenosti prostora ovdje ćemo istaknuti tek konkretan slučaj raspolaganja oduzetom imovinom koji je doveo do sukoba brodske podružnice Hrvatskog radiše i gradonačelnika Vrgoča.

Nagovještaj sukoba vidljiv je sredinom lipnja 1942. godine, kada Zadruga Hrvatskog radiše iz Zagreba šalje dopis Uredu za podržavljenje imetka Državne riznice u kojem prenosi žalbe brodske podružnice na neke postupke brodske gradske uprave. Brodska je gradska uprava navodno ispod cijene rasprodala gotovo svu imovinu koja joj je povjerena na čuvanje, zbog čega je uprava Hrvatskog radiše zatražila intervenciju državnih vlasti.⁷⁵ No, ovaj je slučaj bio samo uvod u puno ozbiljnije optužbe i izravan sukob.

Početkom srpnja iste godine središnjica Hrvatskog radiše prosljeđuje MUP-u dopis brodske ogranka u kojemu se žale na Vrgočeve pritiske jer želi kupiti oduzeto „židovsko imanje Jakše Weisa“.⁷⁶ Riječ je vjerojatno o kući i trgovini Jakoba Weissa u Paveličevoj ulici (danas Petra Krešimira IV.) na broju 44. Prema obrascima o prijavi imovine koje su Židovi morali ispuniti u ljeto 1941. godine, kuću s poslovnim prostorom vlasnik je procijenio na oko 400.000 dinara, uz dodatnih 200.000 dinara robe na skladištu. Zanimljivo da je na poleđini jednog od obrazaca Vrgočev potpis i napomena „Vrlo dobra

⁷³ Nada Kisić Kolanović, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998), br.3: 448-449.

⁷⁴ Kraće biografije nekih od najistaknutijih brodske obrtnika, trgovaca i bankara, donosi: Stribor Uzelac Schwendemann, *Židovski Brod. Kulturno-povijesne krhotine* (Slavonski Brod, 2011), 22-84.

⁷⁵ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Zadruga Hrvatskog radiše (dalje: ZHR) Zagreb – Državnoj riznici, Uredu za podržavljenje imovine, Pr/V 892, 19. lipnja 1942.“.

⁷⁶ Isto, „Dopis ZHR – MUP, 6. srpnja 1942.“.

trgovina. Navodi nisu vjerodostojni⁷⁷. Vrgoč je navodno zakasnio s prijavom na natječaj te je kuća prodana, što je dovelo do sukoba Vrgoča i njegovih suradnika Rudolfa Alavanića i Stjepana Grahovca s vodstvom brodske podružnice Hrvatskog radiše – Stjepanom Parcenom, Kolomanom Djanješićem, Mošom Merkadićem i Stjepanom Tomašićem. Dok je Vrgoč napao činovnike koji su navodno opstruirali njegovu prijavu iako je svima bilo poznato da on „reflektira na tu kuću“, njegov bliski suradnik Grahovac navodno je zaprijetio da će „predsjednik i svi članovi biti povezani i bačeni u Savu“. No, prema navodima iz dopisa, Vrgoč je dan kasnije obavijestio podružnicu da odustaje od spomenute kuće, ali je zatražio da se „u roku 24 sata“ otpuste činovnici Ručević i Stjepan Ivaković, ili će ih on osobno ukloniti. Na kraju dopisa članovi uprave brodske podružnice zatražili su zaštitu, jer više ne mogu trpjeti „nazivanje zlobnicima, jeftićevcima i jugofilima“ njih koji su „čestiti Hrvati, koji punim marom, nesebično i zdušno rade (...) na ponarođivanju privrede i izgradnji boljitka“ nove države.⁷⁸

MUP je od Velike župe zatražio da ispita navode iz dopisa te dostavi svoje izvješće. Velika je župa između 8. i 10. srpnja provela saslušanja svih osoba navedenih u prijavi te zapisnike saslušanja, uz svoje detaljno izvješće, dostavila ministarstvu 22. srpnja 1942. godine. Prema navodima velikog župana Sabolića, „čitava stvar je uveličana“ te nema potrebe za intervencijom ministarstva. Vrgoč je opisan kao „sitan trgovac, sa malim dućančićem na periferiji grada“ koji ima veliku obitelj te materijalno „stoji dosta slabo“. Kao „zakleti ustaša od prije postanka NDH“ proganjan je od ranijih režima te je bio jedna od vodećih ličnosti ustaškog pokreta na brodskom području. Stoga Sabolić sugerira kako njegova želja za kupnjom kuće i poslovnog prostora u centru grada nije čin nasilja, već mu, s obzirom na njegovu prošlost, treba omogućiti da ne bude ponovo „gonjen i zapostavljen“. Sabolić također navodi kako je „u Brodu bilo notorno da on tu kuću reflektira“, što je bilo poznato i upravi Hrvatskog radiše, a posebno činovnicima.⁷⁹ Prema navodima s ispitivanja, Vrgoč je preko gradskih namještenika još tijekom svibnja htio predati molbu za spomenutu nekretninu, no jedan od činovnika je zavlacio s primanjem ponude.⁸⁰ Za Vrgočeve prigovore protiv dvojice činovnika Hrvatskog radiše Sabolić navodi kako su potpuno opravdani. Obojica su bivši

⁷⁷ HR, HDA, f. 1076, Ministarstvo državne riznice NDH. Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove. Ured za podržavljeni imetak (PONOVA) (dalje: PONOVA), kut. 611, Br. 28604, Obrazac 1 – Weiss Jakša; Br. 28603, Obrazac 2 – Weiss Johana.

⁷⁸ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis ZHR Brod n/S – ZHR Zagreb, bez broja, 3. srpnja 1942“.

⁷⁹ Isto, „Izvješće VŽP – MUP Tajničtvu ministra, gradski načelnik Vrgoč svada s činovnicima Hrvatskog radiše, Taj. 2208/1942, 22. srpnja 1942“.

⁸⁰ Isto, „Zapisnik saslušanja kod VŽP od 10. srpnja 1942 – Rudolf Alavanić, gradski činovnik“.

zaposlenici gradske uprave koji su iz nje otpušteni, Ivaković s dolaskom HSS-a 1939. godine, a Ručević nepuna dva mjeseca prije ovih događaja, zbog čega nisu podesni za namještenje kod Hrvatskog radiše.⁸¹ Prilikom svog saslušanja Vrgoč je sve spomenute aktere (Ručevića, Ivakovića, Djanješića, Parcena) okarakterizirao kao ljude prošlih režima, „jeftičevce“, koji su na prethodnim izborima glasali za vladine liste, te kao takvi nisu dostojni obnašati funkcije u „tako uglednoj ustanovi“.⁸² U velikoj mu mjeri za pravo daje i veliki župan u nadopuni prethodnog izvješća, kada donosi kraće biografije Parcena, Djanješića te članova uprave Đure Šarića i Mije Marbacha.⁸³ Tako za Parcena navodi da je bio član Jugosokola, 1935. godine glasao je za Jeftića, i to u trenutku dok „su gotovo svi drugi privrednici glasali za hrvatsku listu“, a uz to je bio i član brodske „delegacije na Oplenac“⁸⁴ na grob kralja Aleksandra. Za Djanješića navodi kako je brat „zloglasnog Vedne Djanješića“⁸⁵ prvog eksponenta šestojanuarske diktature“, a osobno je bio i član Jugosokola te Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS). Prema navodima u izvješću, Parcen je već kupio kuću Židova Gottmana, dok je poslovni prostor u toj kući uzeo Marbach, iako će trgovinu formalno voditi Antun Leskovac. Uz to, Marbach je navodno kupio i dvije kuće u Vinkovcima.⁸⁶

Krajem srpnja 1942. godine iz brodske su podružnice uputili novi dopis središnjici Hrvatskog radiše u kojemu su ponovili optužbe na Vrgočev račun, ali su se osvrnuli i na Vrgočevo saslušanje kod velikog župana. Prema njihovim navodima, Vrgoč nije pokušao opovrgnuti navode iz njihove pritužbe, već je vodstvo podružnice pokušao diskreditirati kao pristaše bivših režima, nedostojne položaja na kojima se nalaze, iako su potpisani „od vjeka po-

⁸¹ Isto, „Izvješće VŽP – MUP Tajničtvu ministra, gradski načelnik Vrgoč svada s činovnicima Hrvatskog radiše, Taj. 2208/1942, 22. srpnja 1942“.

⁸² Isto, „Zapisnik saslušanja kod VŽP od 8. srpnja 1942 – Slavko Vrgoč, gradski načelnik“.

⁸³ Isto, „Dopuna izvješća VŽP od 22. srpnja 1942 - MUP, Taj. 2208/42, 25. srpnja 1942“.

⁸⁴ Više o tome: Domagoj Zovak, „Hodočašće brodske delegacije na Oplenac – 14. prosinca 1934. godine“ – posjet građana Slavanskog Broda i okolice grobu Aleksandra I. Karađorđevića“, *Prilozi za povijest Broda i okolice*, knjiga 2, 139-161. O događaju je pisala i *Posavska Hrvatska* nakon uspostave NDH, prozivajući članove delegacije: „Iz doba žalosti za „viteškim“...“, *Posavska Hrvatska*, br. 5 (14. lipnja 1941), 4; „Dokumenti sramote – Iz doba žalosti za „viteškim“...“, *Posavska Hrvatska*, br. 6 (30. lipnja 1941), 4.

⁸⁵ Riječ je o Vendelinu Djanješiću, koji je za brodske gradonačelnika imenovan u veljači 1929. nakon što je u prvim danima diktature povjerenik bio Vjekoslav Tauchman. Djanješić je kasnije percipiran kao „nikičevac“ te se nije aktivirao u formiranju režimske stranke 1932. godine, a bio je već i *politički potrošen*. Nakon što mu je u lipnju 1932. godine odobrena reaktivacija u državnu službu podnio je ostavku na mjesto gradonačelnika. Više u: Ivan Milec, „Organiziranje i djelovanje Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije u gradu i kotaru Brod na Savi do općinskih izbora 1933.“ *Scrinia Slavonica* 18 (2018), 341, 353.

⁸⁶ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopuna izvješća VŽP od 22. srpnja 1942 - MUP, Taj. 2208/42, 25. srpnja 1942“.

znati kao ispravni i čestiti Hrvati“. Dopis su potpisali Marbach, Tomašić, Vatroslav Uidl i Gregor Merkatić (dva su potpisa nečitka).⁸⁷

U sukobu Vrgoča i Hrvatskog radiše posebno je zanimljiva pojava imena Mije Marbacha. Za njega Sabolić navodi kako je bio „pristaša lievog krila HSS te je zajedno sa Smoljanom⁸⁸ koji je sada u zatvoru zbog komunizma“ izdavao *Brodsku riječ*, koja je bila u „oštroj borbi“ s *Posavskom Hrvatskom*. Kao krimen mu navodi i „prijateljstvo s Juricom Krnjevićem“, koji je s izbjegličkom vladom otišao iz zemlje.⁸⁹ Marbach je svakako zanimljiva osoba koja zaslužuje detaljniju političku biografiju.⁹⁰ Bio je jedan od najimućnijih brodskih poduzetnika, vlasnik paromlina u Brodu te mlina i pilane u Starim Mikanovcima. Tijekom međuratnog razdoblja bio je konstantno politički aktivan unutar HSS-a, tako da je u drugoj polovici 1920-ih naveden i kao potpredsjednik gradske organizacije HSS-a.⁹¹ Epizoda s pokušajem sudjelovanja u gradskom vijeću tijekom diktature nije dovoljno jasna, kao ni tužba koju je protiv njega podnio Markotić u ljeto 1932. godine, a prema Leček ima političku pozadinu.⁹² U drugoj polovici 1930-ih bio je jedan od financijera *Brodске riječi*, koja je naginjala ljevici i predstavljala „lijevu struju“ ili „nezadovoljnike“ unutar HSS-a, no za njega osobno svakako ne možemo reći da je bio ljevičar. Iako je nakon rješavanja unutarstranačkog spora 1940. većina istaknutih aktera

⁸⁷ Isto, „Dopis ZHR Brod n/S – ZHR Zagreb, 1585/42, 19. srpnja 1942.“

⁸⁸ Vjekoslav Smoljan (1892 – ?), tijekom međuratnog razdoblja upravitelj podružnice Bate u Brodu, politički i društveno aktivan, najistaknutiji predstavnik „lijeve struje“ brodskog HSS-a prilikom raskola 1940. godine. Po uspostavi NDH uhićen, 1943. godine odlazi u NOB. Prema elaboratu SDS-a, „bio je član KPJ, a po zadatku Partije bio je odbornik gradskog odbora HSS-a“. Martin Previšić, „Djelovanje „ibeovaca“ na području Slavonskog Broda 1948.-1955.“ *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 391-418; HR, HDA, f. 1561. SDS RSUP, 01.40, *Bivše građanske stranke na kotaru Slavonski Brod*, 24.

⁸⁹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopuna izvješća VŽP - MUP, Taj. 2208/42, 25. srpnja 1942.“

⁹⁰ Pomalo romantiziranu biografiju donosi Toldi, fokusirajući se uvelike na detalje iz privatnog i društvenog života, dok po pitanju politike samo faktografski navodi podatke bez detaljnog konteksta. Zvonimir Toldi, „Industrijalac Mijo Marbach“, u: *101 brodska priča* 4, 272-276.

⁹¹ Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“, 407.

⁹² HR, HDA, f. 1363, Politička situacija, inv. 2714, „Tromjesečno izvješće Predstojništva gradske policije o radu javne uprave, Pov broj 604.1932, 6. lipnja 1932.“ U izvješću je tek usput spomenuto: „Grupa bivših radičevaca koju predstavlja u gradu Mijo Marbach, industrijalac, prijateljski raspoložena je spram režima i delegirala je svoje ljude za novu gradsku upravu, koja bi imala da smeni sadašnju.“ Markotić je pak neprijateljski raspoložen prema njemu te „pokušava da ovu pripravnost Marbachovu iskoristiti u svoje svrhe [no] nailazi na veoma slab odaziv.“; Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“, 426. Budući da se i Marbachova akcija oko gradskog vijeća i Markotićeva tužba događaju u ljeto 1932. godine, moguće je da postoji neka veza između dvaju događaja.

uklonjena iz vodstva, Marbach je imenovan u gradski odbor stranke, a postavljen je i za gradskog vijećnika.⁹³

I ovdje je Marbach djelovao pomalo *iz sjene*, tek kao član uprave brodskog ogranka Hrvatskog radiše, no Sabolić u jednom izvješću upravo njega apostrofira kao glavnu osobu cijele akcije oko rušenja Vrgoča.⁹⁴ Zanimljivo je kako su drugi akteri nedvojbeno bili režimski ljudi za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, dok je Marbach bio HSS-ovac. No, svi su oni bili istaknuti sudionici brodskog političkog i društvenog života u prethodnoj državi, u kojoj je Vrgoč bio tek sitni trgovac s gradske periferije često progonjen od režima. Zanimljivo je spomenuti kako je u jednom doušničkom izvješću Parcen opisan kao „nemoralan i bezkarakteran“ čovjek, „tip ratnog bogataša“ koji je „odmah po osnutku N.D.H. počeo saradivati s Hrvatskim Radišom kojeg iskorišćuje do skrajnjih granica“, iako se uglavnom kreće među protivnicima ustaškog pokreta.⁹⁵

Promjena brodskog ustaškog logornika i konzultacije oko gradske uprave

Paralelno sa sukobom Vrgoča i Hrvatskog radiše, trajao je i udar na Vrgoča iz samoga Ustaškog pokreta. Vrgoč je, uz poziciju gradonačelnika, držao i položaj ustaškog logornika. Sredinom 1942. godine za novog je stožernika Ustaškog stožera Posavje imenovan Ivan Šuto, koji početkom srpnja šalje dopis GUS-u, tražeći „hitno rješenje pitanja logornika“ jer je to neophodno za sređivanje prilika. Prema njegovim navodima, Vrgoč je kao gradski načelnik zadužen za prehranu grada, u čemu je „podpuno zatajio“ tako da „vlada velika oskudica“, što utječe na nezadovoljstvo građana ustaškim pokretom. Također je i „sav politički život monopolizirao za sebe“, čime odbija ljude od pokreta, dok se oko njega okuplja „ološ“ i ljudi „koji su činili djela drumskih razbojnika“. Slijedom toga, stožernik je predložio da se Vrgoča svakako ukloni s mjesta logornika, a dostavio je i prijedlog imenovanja novoga logornika.⁹⁶ I doista, već do kraja srpnja Vrgoč je smijenjen i na njegovo je mjesto

⁹³ Leček, „Brodski odvjednik Filip Markotić“, 417-427.

⁹⁴ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis VŽP – MUP o izmjeni načelnika, Taj. 2839/42, 10. kolovoza 1942.“.

⁹⁵ HR, HDA, f. 1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta (dalje: Zbirka zapisa), I-53, br. 505, „Stevo Parcen, trgovac u Brodu na Savi, podatci, 20. ožujka 1944.“.

⁹⁶ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Ustaškog stožera Posavje – GUS o pitanju logornika, 601/42, 11. srpnja 1942.“.

postavljen Mile Balen.⁹⁷ Balen je bio povjerenik na željeznici tijekom uspostave ustaške vlasti, ali je brzo uklonjen te je na to mjesto postavljen Vrgočev bliski suradnik Stjepan Luić.⁹⁸ Možemo pretpostaviti kako ta činjenica nije pridonijela dobrim odnosima između gradonačelnika i novog logornika.

Novi udar na Vrgoča došao je kada brodska podružnica HRS-a u suradnji s podružnicom SHPN-a šalje dopis ministru unutarnjih poslova Andriji Artukoviću s prijedlogom smjene aktualnog gradskog načelnika i imenovanjem na njegovo mjesto Vinka Maratovića, činovnika Tvornice vagona, jer je „isti poznat kao Hrvat“ i simpatizer ustaškog pokreta još od 1935. godine. Za njegova donaćelnika predložen je Ivan Dasović, kao i 13 članova savjetodavnog odbora, uglavnom brodskih obrtnika i radnika.⁹⁹ Na spomenute se prijedloge osvrće i Sabolić u svom izvješću navodeći da je protiv Vrgoča čak i HRS na čelu s povjerenikom Jankom Morosavljevićem, inače zaposlenikom gradske uprave kojega je Vrgoč neposredno prije otpustio, ali je Velika župa to rješenje poništila. Maratović je pak u izvješću opisan kao „sitan namještenik (...) bez ikakve druge spreme“, te bi njegovo imenovanje samo „zaoštrilo prilike“. U nastavku izvješća navodi se kako je većina građana po pitanju gradske uprave nezainteresirana, dok su protiv Vrgoča članovi HRS-a i „ovdašnji Ličani“ čiji je istaknuti predstavnik Balen, tako da predloženu listu za odbor uglavnom čine kandidati tih dviju grupa. Zbog toga Sabolić predlaže da Vrgoč ostane na svom mjestu, a da se imenuju dva donaćelnika, od kojih jedan radnik i jedan predstavnik Njemačke narodne skupine, te 10-15 članova savjetodavnog odbora.¹⁰⁰ Nekoliko dana kasnije Sabolić šalje dopunu prethodnog izvješća, navodeći kako se u međuvremenu konzultirao s ustaškim

⁹⁷ Isto, „Izvješće VŽP – MUP o izmjeni grad. načelnika i uprave, Taj. 2576/1942, 29. srpnja 1942.“.

⁹⁸ Stjepan Luić (1905 – ?), rođen u Gornjim Andrijevcim, po zanimanju kovač. Ustaškom pokretu pristupio 1941. godine, bio ustaški povjerenik na željezničkoj stanici u Brodu. Prema elaboratu SDS-a, suradnik UNS-a zadužen za nadzor radnika željeznice. Nakon rata živio u Brodu i radio na željeznici. HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.2.52, *Djelovanje ustaške nadzorne službe (UNS) na kotaru Slavonski Brod*, 31-32.

⁹⁹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Žalba HRS – MUP na ruke ministra Artukovića, 102/1942, nedatirano“. Iako se Maratović u drugoj polovici 1930-ih ne pojavljuje prečesto kao istaknut aktivni političar, kotarski ga je načelnik u izvješću iz 1935. godine opisao kao „gorljivog pristašu hrv. separatizma“ koji je „trebao biti kandidat na listi HSS-a“, ali je u zadnji tren izabran Markotić. Kao opasan element bio je predložen i za uklanjanje iz Broda. HR, HDA, f. 145, Savska banovina, Odjeljak državne zaštite, kut. 18, 664/35, „Izvješće Predstojništva gradske policije Slavonski Brod – Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, Str. Pov. br. 52-1935, 22. svibnja 1935.“.

¹⁰⁰ Isto, „Izvješće VŽP – MUP o izmjeni grad. načelnika i uprave, Taj. 2576/1942, 29. srpnja 1942.“.

stožernikom, narodnim zastupnikom¹⁰¹ Markotićem i „više istaknutih osoba“, te svi zastupaju mišljenje kako „boljeg rješenja za sada nema“. Slijedom toga, Sabolić je ostao pri stavu da Vrgoča za sada treba ostaviti na poziciji, a uz njega što prije imenovati dva donaćelnika i savjetodavni odbor, te sugerira da se od predloženih imena izaberu „najpogodnije osobe“.¹⁰² Nešto kasnije brodski HRS šalje novi dopis ministru Artukoviću, u kojem napominju kako su „dočuli da bi od strane odbora Hrvatskog radiše bio predložen g. Inž. Josip Cuvaj“, za kojega smatraju da bi odgovarao poziciji načelnika, ali ipak ostaju kod mišljenja da je Maratović trenutno najbolji izbor.¹⁰³ Cuvaj je bio županij-ski šumarski izvjestitelj i upravitelj državne šumarije Brod, a nakon glasina o tome da je predložen za gradonačelnika u Velikoj je župi dao izjavu kako ne može prihvatiti dužnost jer se smatra potrebnijim u svojoj struci.¹⁰⁴ Prema Sabolićevim informacijama, na sastanku održanom u Ustaškom logoru, gdje se razgovaralo o Cuvaju kao kandidatu, bilo je i nekoliko brodskih sudaca, dvojica potencijalnih kandidata koju su odbili tu mogućnost – obrtnik Franjo Prpić i namještenik Vatroslav Deanović – te Mijo Marbach.¹⁰⁵

Krajem kolovoza Gradsko je poglavarstvo dostavilo Velikoj župi, a ona početkom rujna prosljedila MUP-u, prijedlog imenovanja dvojice donaćelnika i 22 člana savjetodavnog odbora. Za prvog donaćelnika predložen je radnik Tomo Rumenović, a za drugoga posjednik Josip Rischar, kao predstavnik Njemačke narodne skupine.¹⁰⁶ Istoga je dana MUP-u svoj prijedlog za promjene u gradskoj upravi poslao i brodski Ustaški logor, a uz donaćelnike i savjetodavni odbor predložili su smjenu Vrgoča te imenovanje sudskog viječnika Josipa (Joze) Koprivčevića.¹⁰⁷ Spomenuti se popisi uvelike razliku-

¹⁰¹ U veljači 1942. godine sazvan je Hrvatski državni sabor NDH, koji nije izabran, već su pozvani zastupnici Hrvatskog sabora iz 1918. godine, izabrani zastupnici na izborima 1938. godine, predstavnici bivših nacionalnih stranaka (HSS i Hrvatska stranka prava), pojedini ustaški dužnosnici te dvojica predstavnika Njemačke narodne skupine. U Sabor su pozvana 93 predstavnika HSS-a, od kojih se odazvalo njih 60. Markotić je kao izabrani zastupnik na izborima 1938. godine pozvan u Sabor, te se odazvao u strahu za život supruge Židovke i sina uhićenog zbog komunizma. Nada Kisić Kolanović, „Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske 1942.“, *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000) br. 2: 549-555; Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić“, 428-431.

¹⁰² HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis VŽP – MUP o izmjeni načelnika, Taj. 2667/42, 3. kolovoza 1942.“.

¹⁰³ Isto, „Dopis HRS Brod n/S – Ministru unutrašnjih poslova Artukoviću, bez broja, 24. srpnja 1942.“.

¹⁰⁴ Isto, „Zapisnik saslušanja kod VŽP od 10. kolovoza 1942 - ing. Josip Cuvaj“.

¹⁰⁵ Isto, „Dopis VŽP – MUP o izmjeni načelnika, Taj. 2839/42, 10. kolovoza 1942.“.

¹⁰⁶ Isto, „Dopis VŽP – MUP o imenovanju savjetodavnog odbora, Taj. 3236, 4. rujna 1942.“.

¹⁰⁷ Isto, „Dopis Ustaškog logora Brod n/S – MUP, prijedlog za imenovanje gradskog načelnika, 1694/42, 4. rujna 1942.“.

ju; od ukupno 34 predložena imena tek se četiri poklapaju – Vatroslav Uidl, Luka Medak, Ludvik Kämpfner i Ivan Dasović. U dopisu upućenom GUS-u, logornik Balen napominje kako mu dolaze „građani grada Broda svih struka i staleža“ s molbom da „poradi na tome“ da se Vrgoč smijeni, kao što je smijenjen s mjesta logornika; stoga moli GUS da kod MUP-a poradi na smjeni Vrgoča i postavljanju liste koju je predložio brodski Logor.¹⁰⁸ No, manje od dva tjedna nakon toga, 17. rujna, Balen šalje nova dva dopisa MUP-u. U dopisu upućenom direktno MUP-u Balen ponavlja navode protiv Vrgoča po pitanju loše organizacije prehrane u gradu i njegove uključenosti u krijumčarenje.¹⁰⁹ U drugom dopisu, upućenom preko Ustaškog stožera Posavje, predložen je novi gradonačelnik i savjetodavni odbor. Umjesto ranije predloženih dvaju donaćelnika, u ovom je prijedlogu ostavljen tek Ivan Šimunović.¹¹⁰ Za savjetodavni odbor i u novom je prijedlogu predviđen isti broj osoba, dvanaest, no umjesto Marka Ćosića i Vilima Vrkljana predloženi su Dasović i Parcen. Najveća je pak promjena bila prijedlog novog gradonačelnika; umjesto Koprivčevića predložen je „oduvjek čestit Hrvat“ koji „uživa među građanstvom dobar ugled“, posjednik Mijo Marbach.¹¹¹ Ustaški stožer spomenute je dopise prosljedio MUP-u, naglašavajući kako su „s tim prijedlogom potpuno saglasni“ jer je „u obćem interesu“.¹¹² Cijeli je spis MUP dostavio velikom županu, zatraživši da se odmah po primitku očituje o svim prijedlozima, kao i o svim navodima vezanim uz gradonačelnika Vrgoča.¹¹³

Pravorijek Ministarstva unutarnjih poslova

Činjenica da su se u novom prijedlogu pojavili Marbach i Parcen sugerira da su ranije Sabolićeve informacije točne te da je posrijedi dogovor ustaškog logora i podružnice Hrvatskog radiše. Također je vidljivo kako se spomenu-

¹⁰⁸ Isto, „Dopis Ustaškog logora Brod n/S – GUS, prijedlog za imenovanje gradskog načelnika, 1694/42, 4. rujna 1942“. Iako je poslan isti dan te ima isti broj kao prethodno spomenuti dopis upućen MUP-u, nije mu identičan jer je umjesto popisa predloženih za odbor naglasak na kritici Vrgoča.

¹⁰⁹ Isto, „Dopis Ustaškog logora Brod n/S – GUS, prijedlog za imenovanje načelnika, 1302/42, 17. rujna 1942.“

¹¹⁰ Ivan Šimunović (1907 – ?), rođen u Sisku, „hotelijer“, član ustaškog pokreta od 1941. godine, bio je i suradnik UNS-a, a 1945. postavljen je za logornika u Brodu. Nakon rata osuđen na 15 godina strogog zatvora, od kojih je izdržao šest, nakon čega je „uslovno pušten“ te je živio u Brodu. HR, HDA, f. 1561, SDS RSP, 013.37, *Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Slavonski Brod*, 13.

¹¹¹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Ustaškog logora Brod n/S – MUP-u, 1302/42, 17. rujna 1942.“

¹¹² Isto, „Dopis Ustaškog stožera Posavje – MUP, Taj. 949/42, 17. rujna 1942.“

¹¹³ Isto, „Dopis MUP – Velikom županu, prijedlog za imenovanje načelnika, bez broja, 29. rujna 1942.“

ti prijedlog, osim obrtnika Kämpfnera kao predstavnika Njemačke narodne skupne, ni u jednom imenu ne poklapa s ranijim prijedlogom gradskog poglavarstva, odnosno Vrgoča. Stoga ne čudi da je u odgovoru MUP-u veliki župan, osim što je odbacio većinu navoda protiv Vrgoča, iznio dosta primjedbi na neka od predloženih imena. Tako za predloženog Marbacha navodi da „nije podesna osoba“ za mjesto gradonačelnika jer bi zbog narušenog zdravlja bio samo „nominalno načelnikom“, dok bi stvarnu vlast imao donaćelnik Šimunović. On je pak potpuno nepoznat u Brodu i „po shvaćanju domaćih ljudi stranac“, ali je kao zakupnik lokala na brodskom kolodvoru došao u kontakt s Balenom, koji je željeznički činovnik, te ga je Balen čak planirao predložiti i za gradonačelnika. Sabolić je pak mišljenja da grad veličine Broda svakako treba imati dva donaćelnika, i to jednog radnika jer polovinu stanovništva čine radnici i namještenici, i jednog predstavnika Njemačke narodne skupine jer, prema njihovim navodima, Nijemci u Brodu čine gotovo četvrtinu stanovništva te „opravdano traže“ donaćelničko mjesto za svog „mjesnog vodju Josipa Rischara“. Slijedom navedenog, Sabolić je ostao pri ranijem stavu kako Vrgoča ne treba smjenjivati, već je potrebno imenovati dvojicu donaćelnika, i to radnika Rumenovića i posjednika Rischara, te 15 članova savjetodavnog odbora. Predloženi popis svojevrsna je kombinacija ranijih prijedloga (Balenovog i Vrgočevog), ali se poklapa u tek tri imena (Uidl, Medak, Dasović) te predloženim predstavnicima Njemačke narodne skupine (Kämpfner, Najsidler, Gasteiger). S Vrgočevog su popisa predložena oba donaćelnika (Rumenović i Rischar), a za savjetodavni odbor njegov bliski suradnik Luić te obrtnici Franjo Prpić i Josip Benak. Uz to, predloženi su i ravnatelj gimnazije Gunčević te predsjednici podružnica HRS-a Morosavljević i SHPN Franjo Zbunjak, koji nisu bili ni na jednom od dvaju spomenutih prijedloga.¹¹⁴

Desetak dana kasnije, Sabolić je u novom dopisu ponovio stav kako Vrgoč treba ostati gradonačelnik, dok se novi prijedlog za donaćelnike i savjetodavni odbor može dostaviti u sporazumu sa stožernikom. Iz dopisa se vidi kako je u međuvremenu došlo do promjena u brodskoj podružnici HRS-a, nakon čega je utvrđeno kako je raniji prijedlog za Vrgočevu smjenu poslan bez znanja svih odbornika te ne predstavlja stav HRS-a, već samo stav bivšeg povjerenika Morosavljevića. Na kraju dopisa Sabolić je još jednom čitav napad na Vrgoča i pokušaj njegova uklanjanja opisao kao „plod sukoba i borbe dviju grupa“, a uklanjanjem Vrgoča samo bi se „te borbe zaoštrile bez ikakve stvarne potrebe“.¹¹⁵

¹¹⁴ Isto, „Izvjешće VŽP – MUP, Taj. 3717/42, 2. listopada 1942.“. Zbunjak se u nekim dokumentima navodi i kao Žbunjak, a prema poslijeratnom elaboratu SDS-a bio je i logornik ustaške mladeži u Brodu do 1943. godine, kada je prebačen u GUS. Ubijen je „tijekom osobođenja“. HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.0.37, *Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Slavonski Brod*, 18.

¹¹⁵ Isto, „Izvjешće VŽP – MUP Tajništvo ministra, Taj. 3933/42.

Prethodno spomenuti dopis MUP je zaprimio 17. listopada 1942. godine te je već 22. listopada izdao svoje rješenje i uputio ga Velikoj župi na izvršenje. Ministarstvo je razriješilo „od službe dosadašnjeg gradskog načelnika“ Vrgoča te temeljem § 147. *Zakona o gradskim općinama* imenovalo za „gradskog načelnika (...) sa svim ovlastima iz djelokruga gradskog zastupstva“ Miju Marbacha. Imenovana su i dva donaćelnika, Rumenović i Rischar, te 15 članova savjetodavnog odbora – svi s liste koju je predložila Velika župa.¹¹⁶ Ovime je naizgled završena poduža prepiska započeta još sredinom ljeta 1942. godine između raznih lokalnih aktera i državnih vlasti te je dan *pravorijek* ministarstva. Ministarstvo je, čini se, donijelo kompromisno rješenje – za gradonačelnika je prihvaćen kandidat Ustaškog logora, a za savjetodavni odbor kandidati Velike župe.

Zanimljivo je primijetiti kako se ime novoimenovanog gradonačelnika pojavljuje u gotovo svim aferama i napadima na Vrgoča, od Hrvatskog radiše nadalje, ali nikada u *prvim redovima*. Kao što je već navedeno, Marbach se i tijekom međuratnog razdoblja pokušavao politički nametnuti, no uglavnom nije uspijevaio doći do čelnih pozicija. U ovoj je pak situaciji uspio *isplivati* kao kandidat jedne grupe članova ustaškog pokreta te biti imenovan za brodskog gradonačelnika. Činjenica da je umjesto prvotno kandidiranog Koprivčevića, predloženog početkom rujna, Ustaški logor Brod već u sljedećem poslanom prijedlogu predložio Marbacha sugerira kako postoji mogućnost da je točna ranija Sabolićeva opaska kako Marbach „u glavnom iza te čitave kampanje proti načelnika sadanjeg stoji“.¹¹⁷

Akteri sukoba i međusobne optužbe

Dostupni izvori pružaju relativno dobar uvid u međusobne odnose spomenutih aktera, stoga ćemo ovdje samo ukratko sumirati prigovore iznesene na račun Vrgoča te informacije i prigovore o novoimenovanom gradonačelniku Marbachu.

Sabolić u svojim izvještajima često navodi kako su pozivi na smjenu Vrgoča samo nastavak ranijih sukoba između dviju ustaških frakcija, Vrgočeve i frakcije oko Šimunića i Blaževića, koji datiraju još od razdoblja preuzimanja i uspostave ustaške vlasti u Brodu. Iako su i Šimunić i Blažević otišli iz Broda na viša mjesta u oružništvu i upravi, možemo reći kako je pobjednik sukoba bio Vrgoč, koji je zauzeo dvije najvažnije pozicije u gradu – gradonačelnika kao civilne vlasti i ustaškog logornika kao ustaške vlasti. Balen je vjerojatno

¹¹⁶ Isto, „Dopis MUP – VŽP o imenovanju gradskog načelnika, 19038-II-B/42, 22. listopada 1942.“.

¹¹⁷ Isto, „Dopis VŽP – MUP o izmjeni načelnika, Taj. 2839/42, 10. kolovoza 1942.“.

pripadao drugoj frakciji, zbog čega je i smijenjen s mjesta povjerenika na željeznici, stoga njihov sukob zasigurno ima i elemente osobne netrpeljivosti. Ne čudi stoga da je odmah po dolasku na mjesto logornika pokrenuo svojevrstne istrage usmjerene protiv Vrgoča po pitanju gospodarskih malverzacija i pljačke židovske i srpske imovine. Balen se u najvećoj mjeri fokusirao na Vrgočeve malverzacije iz razdoblja uspostave ustaške vlasti, što je vidljivo iz zapisnika dostavljenih MUP-u i Ustaškoj nadzornoj službi (UNS). Saslušani su svjedoci uglavnom govorili o Vrgočevom oduzimanju hrane iz vojnih skladišta bivše Jugoslavenske vojske, koju je navodno prisvojio i rasprodao. Posebno je zanimljivo saslušanje stanovitog Ivana Sokolovića, koji je osobno za Vrgoča prevezio vreće brašna iz vojnih skladišta. On je naveo kako ga je neposredno nakon toga Vrgoč napao na ulici zbog „ogovaranja oko brašna“ te je priveden na ispitivanje, gdje mu je poručeno „da bi bilo najbolje da izseli iz Broda skupa s familijom“. Nakon toga nekoliko ustaša izvuklo ga je na dvorište i pretuklo, dok mu je stanoviti Šego¹¹⁸ napomenuo kako je u „Brodu Vrgoč Bog“.¹¹⁹ No, osim za oduzimanje hrane, Blažević i Slavko Nosek, jedan od bivših zapovjednika ustaške straže u Brodu, optužili su Vrgoča i za nestanak nekoliko stotina tisuća dinara zaplijenjenih od raznih ustanova u travnju 1941. godine.¹²⁰ Približno u isto vrijeme kada je Balen pokrenuo istragu, i general Đuro Iser, zapovjednik II. domobranskog zbora, zatražio je od Gradskog poglavarstva očitovanje o navodnom nestanku novca zaplijenjenog od bivše vojske. Prema „izjavama nekoliko osoba“, Vrgoč je kao logornik i gradonačelnik primio preko milijun dinara zaplijenjenih od raznih ustanova u vrijeme preuzimanja vlasti, no domobranstvo je od te svote preuzelo tek oko 700.000.¹²¹ U svom je odgovoru Vrgoč odbacio sve optužbe u vezi s nestalim novcem, iskoristivši priliku da se osvrne i na druge optužbe. Napomenuo je kako su ga zbog sličnih optužbi već prijavili „svim mogućim vlastima (...) redarstvu, Ministarstvu unutrašnjih poslova, Velikoj župi, Doglavniku dr. Mili Budaku“, te da su sve instance utvrdile kako se radi o „zlonamjernom intrigiranju i podmetanju“. Uz to, Vrgoč je zatražio i da mu general Iser dostavi imena prijavitelja, kako bi ih mogao tužiti zbog klevete, navodeći kako je

¹¹⁸ U pitanju je vjerojatno Jozo Šego, prema poslijeratnom elaboratu SDS-a „jedan od najzloglasnijih redara ŽRO u Slavonskom Brodu“, uhićen i likvidiran 1945. godine. HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.2.52, *Djelovanje ustaške nadzorne službe (UNS) na kotaru Slavonski Brod*, 95.

¹¹⁹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Zapisnik saslušanja Ivan Sokolović, Ustaški logor Brod n/S, 2. listopada 1942.“.

¹²⁰ Isto, „Zapisnik saslušanja Šimun Blažević, Ustaški logor Brod n/S, 29. rujna 1942.“; Isto, „Zapisnik saslušanja Slavko Nosek, Ustaški logor Brod n/S, 12. listopada 1942.“.

¹²¹ HR, DASB, f. 13, GP BnS, kut. 137a, „Dopis Zapovjedništvo II. domobranskog zbora – GP BnS na ruke gradonačelnika, 8559/taj., 21. rujna 1942.“.

još u svibnju 1942. godine zbog klevete tužio Blaževića.¹²² Rezultat sudskog procesa nam nažalost nije poznat, a bilo bi izrazito zanimljivo vidjeti jesu li Blaževićevi navodi bili utemeljeni ili su tek kleveta.

Uz funkcije gradonačelnika i logornika, Vrgoč je vodio i vlastitu trgovinu i gostionicu. Bio je i na čelu ili u upravama nekoliko trgovačkih zadruga koje su bile u poslovnim odnosima s gradom u vezi s prehranom stanovništva, što je svakako plodno tlo za razne zloupotrebe. Na to upućuje i ustaški stožernik Ivan Šuto u jednom od svojih prvih izvješća nakon imenovanja sredinom 1942. godine, navodeći da Vrgoč osobno izdaje doznake za hranu i druge potrepštine, što često zloupotrebljava. Uz to, novi se stožernik osobno uvjerio kako Vrgoč zloupotrebljava svoje ovlasti kod izdavanja „potvrda o političkoj ispravnosti“, uskraćujući ih pojedincima zbog osobne netrpeljivosti.¹²³ Sredinom listopada 1942. godine došlo je do nove promjene u stožeru Posavje te je za stožernika imenovan Viktor Šarić.¹²⁴ On je početkom prosinca GUS-u poslao dopis, ističući potrebu smjene Vrgoča jer je „čovjek malih vidika“ koji „nastupa svuda kao nenadoknadiv“, a uz to je „upao u neke razvikane materijalne malverzacije“, čime ruši ugled državne vlasti i ustaškog pokreta. Kao gradonačelnik je u potpunosti zakazao jer se okružio nedoraslim ljudima koji nisu u stanju organizirati prehranu stanovništva, zbog čega „kriumčarenje upravo cvate na očigled“.¹²⁵

Da Vrgoč kao gradonačelnik nije uspio organizirati gradsku aprovizaciju i prehranu stanovništva vidi se i iz zapisnika sastanka predstavnika vlasti (Velika župa, ustaški stožer, domobranstvo, oružništvo, župska redarstvena oblast, kotarska oblast) održanog početkom lipnja 1942. godine, na kojemu su izneseni „mnogi prigovori protiv gradske aprovizacije“, zbog čega je veliki župan od priradnog nadzornika zatražio da napravi pregled njezina poslovanja.¹²⁶ Brodski je kotarski sud obavjestio Sabolića kako ne može provesti

¹²² Isto, „Dopis GP BnS – Zapovjedništvu II. domobranskog zbora, 132 Tajni 1942, 26. rujna 1942.“.

¹²³ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Ustaškog stožera Posavje – GUS o pitanju logornika, 601/42, 11. srpnja 1942.“.

¹²⁴ Viktor Šarić (1916. – ?), rođen u Trstenom kod Dubrovnika, inženjer elektrotehnike. Stožernikom u Brodu imenovan u listopadu 1942. godine, na poziciji ostaje do kolovoza 1943. godine, kada je premješten u Zagreb. Prema poslijeratnom elaboratu, „bio je stožernik do konca 1944. godine kada je premješten u MUP. Istico se kao ustaša i zločinac, povukao se s ostalima, u Italiju pa Ameriku, adresa nepoznata“. Milan Pojić, „Viktor Šarić“, u: *Tko je tko u NDH*, 376; HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.37., *Bivši ustaški aparat na kotaru Slav. Brod*, 10-11.

¹²⁵ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis Ustaškog stožera Posavje – GUS, V.T.1199/42, 10. prosinca 1942.“.

¹²⁶ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 4, „Dopis VŽP – Priradnom nadzorniku kod VŽP, Taj. 1906/942, 12. lipnja 1942.“.

takav pregled jer nema „sudskih vještaka knjigovodstvene struke“ te je sugerirao da Velika župa angažira nekoga od bankovnih činovnika.¹²⁷ No, unatoč tvrdnjama o velikim malverzacijama u gradskom poglavarstvu, Balen, a kasnije i obojica stožernika, u svojim su izvješćima i dostavljenim dokazima i zapisnicima saslušanja prikazali malo toga konkretnoga, najčešće stavljajući naglasak na probleme s nestašicom hrane, koji svakako nisu bili posebnost Broda.

Prigovori na *zapuštenost* ustaškog pokreta u gradu i odbijanje većine ljudi da mu pristupi tijekom Vrgočeva razdoblja vjerojatno su točni. Na to upućuje i izvješće dvojice izaslanika GUS-a koji su, vjerojatno krajem kolovoza i početkom rujna 1942. godine, obišli velike župe Posavje, Vuka i Baranja. Primaran im je zadatak bio upoznavanje područnih organizacija s *Propisnikom o zadaći, ustroju, radu i smjernicama „Ustaše“ Hrvatskog oslobodilačkog pokreta*, no usput su GUS izvjestili o stanju ustaških organizacija na terenu. Iz razgovora s nekim od aktera stekli su dojam kako brodski logor za vrijeme Vrgoča „nije radio ništa, nije nitko u njemu surađivao i svatko ga se klonio“. Prema njihovim saznanjima, u gradu postoje dvije grupacije unutar ustaškog pokreta. Prvoj je na čelu Vrgoč s Tomislavom Mesićem¹²⁸ i „nekim Veberom“,¹²⁹ ali bez veće podrške građanstva. Upravo je Mesić apostrofiran kao Vrgočev „savjetnik i zakulisni inicijator svih makinacija“. Na čelu druge grupe nalazi se novi logornik Balen, koji je na suradnju pozvao najuglednije građane te je uspio „zadobiti njihove simpatije“. Balen je pak opisan kao „čovjek ispravne prošlosti, savjestan i pošten“, ali bez dovoljno organizacijskih sposobnosti, što bi se moglo popraviti „uputama odozgo“. Sukob među spomenutim frakcijama „je toliko živ i neprijateljski“ da se čini kako je bilo kakvo pomirenje ili smirivanje situacije gotovo nemoguće. Potpisani su stoga predložili što hitniji postupak koji bi doveo do „povećanja ugleda“ ustaškog pokreta u narodu, koji u tom trenutku „nije baš osobit“.¹³⁰

¹²⁷ Isto, „Dopis Predstojnika kotarskog suda – VŽP, Su 403/25-1942-1, 19. lipnja 1942“. Na poledini dokumenta rukom je napisano „Ivica Albert zamjenik upravitelja I. hrv. šted“, no nemamo informacije je li istraga provedena.

¹²⁸ Tomislav Mesić (Čajniče, BiH, 29. rujna 1912. – Chicago, SAD, 14. studenoga 1995.), kao novinar surađivao u *Hrvatskoj straži* i *Jutarnjem listu*, a tri je godine bio glavni urednik brodske lista *Istina*, koji je 1939. godine preimenovan u *Posavsku Hrvatsku*. Iz tog razdoblja datira njegova suradnja s Vrgočem, koji je bio vlasnik spomenutih novina. Tijekom rata bio je „pobočnik za promičbu“ pri Velikoj župi Posavje, kasnije odlazi iz Broda. Stipić, Grubanović i Mataić Agičić, *Leksikon brodskih pisaca*, 197; HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.2.52. *Djelovanje ustaške nadzorne službe (UNS) na kotaru Slavonski Brod*, 27-29.

¹²⁹ Josip Veber „Puba“ (1910. - 1945.), trgovac iz Broda, pobočnik za gospodarstvo u brodskom ustaškom logoru. Prema elaboratu SDS-a, „ustaški koljač, uhićen i likvidiran 1945.“; HR, HDA, f. 1561, SDS RSUP, 013.37, *Bivši ustaški aparat na kotaru Slav. Brod*, 14.

¹³⁰ HR, HDA, f. 249, Ustaša. Hrvatski oslobodilački pokret (dalje: Ustaša HOP), kut. 1, inv. br. 30425, „Izvještaj GUS-u o putovanju po stožerima Posavlje, Baranja i Vuka, 5. rujna 1942.“.

Već smo naveli kako je politička biografija Mije Marbacha izrazito zanimljiva i zaslužuje posebnu znanstvenu studiju. Ovdje ćemo stoga tek ukratko analizirati što mu zamjeraju njegovi protivnici, odnosno što mu se uzima kao *krimen* zbog kojega nije najbolji kandidat za gradonačelnika. Marbach je bio jedan od najvećih brodskih privrednika, politički i društveno aktivan u brodskom kontekstu, ali i s određenim vezama i aspiracijama prema višoj politici. U međuratnom je razdoblju bio u dosta bliskim odnosima s pojedinim visokim stranačkim funkcionarima HSS-a (Krnjević), ali i s istaknutim predstavnicima *frankovaca* (Budak). Povezanost s Budakom nije dovoljno istražena, no iz dvaju se primjera može zaključiti da su bili u doista dobrim odnosima. U jednom izvješću upućenom MUP-u usputno se navodi kako je Marbach „uzdržavao u Mikanovcima duže vreme Doglavnika Dr. Milu Budaka i njegovu obitelj kada je na njega bio pokušán atentat“, osigurao mu dvojicu čuvara te mu pomogao prilikom odlaska u emigraciju.¹³¹ Iz Budakove se pak korespondencije vidi da mu je Marbach posuđivao veće svote novca za koje nije zaračunavao kamatu.¹³² Ovdje treba primijetiti i to da se, za razliku od znatnog dijela brodske HSS-a oko Markotića, koji se prema režimu diktature držao izrazito pasivno, pa čak i neprijateljski, Marbach ipak pokušao aktivirati prilikom imenovanja gradskog vijeća 1932. godine.

Prilikom procesa Marbachova imenovanja na mjesto gradonačelnika Velika je župa u nekoliko navrata izvještavala MUP o razlozima zbog kojih Marbach ne bi trebao biti imenovan. Sabolić se u najvećoj mjeri fokusirao na činjenicu da je on bolestan čovjek, koji se zbog liječenja uglavnom ne nalazi u Brodu.¹³³ No, uz jedan takav dopis dostavljeno je i izvješće promidžbenog izvjestitelja Velike župe Tomislava Mesića, naslovljeno *Podatci o Miji Marbachu kandidatu za gradskog načelnika u Slav.Brodu*. Budući da je Mesić od ranije poznat kao blizak Vrgočev suradnik, Sabolić je napomenuo kako neki navodi o Marbachu „imaju možda i čisto osobni žalac proti novog načelnika“. U spomenutim *Podatcima* Mesić se najviše fokusirao na kompromitaciju Marbacha zbog njegova držanja u razdoblju Kraljevine Jugoslavije, opisujući ga *anglofilom* koji je zbog svojih poslova izbjegavao bilo kakvo protivljenje vlastima, a kasnije je bio financijer „komunističke *Brodske riječi*“ koja je „napadala Ustaški pokret i Poglavnika“. Marbach je opisan kao „najveći protivnik ustaške misli“ do 10. travnja 1941. godine, ali se tada uplašio da ne „ogleda žicu Jasenovca“ te je pristupio ustaškom pokretu. Dotaknuo se i Marbacho-

¹³¹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izvješće ZHR – MUP, Pg./Ru.k, Broj 1585/1942, 17. srpnja 1942.“. Za ovaj navod za sada nema potvrde u literaturi, no možemo pretpostaviti da je točan.

¹³² Tomislav Jonjić i Stjepan Matković, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.-1944.)* (Zagreb, 2012), 303-304.

¹³³ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izvješće VŽP – MUP, Taj. 3717/42, 2. listopada 1942.“.

vih poslovnih pothvata, navodeći da mu ni u novoj državi „nije inače loše“ jer je kao bogat čovjek, preko Hrvatskog radiše, došao u posjed raznih židovskih nekretnina.¹³⁴ Iznosene činjenice oko *Brodske riječi* u najvećoj su mjeri točne; Marbach je bio financijer takozvanog „lijevog krila HSS-a“ u Brodu, koje su činili i neki komunisti, poput Smoljana, i koje nije bilo brojno, ali nije bilo bez utjecaja.¹³⁵ Zanimljivo je stoga vidjeti kako je ustaški logornik Balen, prema ustaškim kriterijima „čovjek ispravne prošlosti“, za gradonačelnika predložio osobu koja je tek koju godinu ranije bila glavni financijer novina koje su vodile rat s *frankovštinom* u Brodu. Osim ideoloških motiva, treba spomenuti i postojanje puno prizemnijih razloga, a tu dolazimo do Mesićeva navoda kako Marbacha podupiru „česti gosti oko njegova bogatog stola“.¹³⁶ Zanimljiva je i Sabolićeva opaska kako je Marbach „vrlo bogat čovjek“ koji sada „radi dobre poslove“ otkako Hrvatski radiša, u čijoj je upravi, vrši nacionalizaciju židovske imovine te, prema Sabolićevim saznanjima, „financira brata logornika Balena“, koji je kupio jedno poduzeće.¹³⁷ Riječ je vjerojatno o otpremničkom poduzeću „Slavija“, koje je Ante Balen od Hrvatskog radiše kupio u rujnu 1942. godine za nešto manje od 60 tisuća kuna. Uz to je kupio i kuću u Trenkovoju ulici oduzetu od židovske obitelji Ornestein za 450 tisuća kuna.¹³⁸ Oboje je u najvećoj mjeri kupljeno na kredit te se ne vidi Marbachovo jamstvo za spomenute nekretnine kao što je vidljivo u nekim drugim slučajevima.¹³⁹ Jesu li ovo samo klevete ili su istinite tvrdnje ne može se sa sigurnošću reći, no možemo pretpostaviti kako je Marbach imao interesa za politiku te je svoju financijsku moć često koristio u tu svrhu.

Brodski gradonačelnik – Vrgoč ili Marbach?

Znajući detalje Marbachove biografije, kao i razmjere sukoba između dviju grupacija, ne iznenađuje da se protivljenje njegovu imenovanju manifestiralo istoga dana kada je MUP izdao svoje rješenje. Tako je grupa od

¹³⁴ Isto, „Podatci o Miji Marbachu kandidatu za gradskog načelnika u Slav.Brodu, 29. rujna 1942.“.

¹³⁵ Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić, 417-427; Konjević, „Uzroci raspuštanja“, 225-262.

¹³⁶ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Podatci o Miji Marbachu kandidatu za gradskog načelnika u Slav. Brodu, 29. rujna 1942.“.

¹³⁷ Isto, „Izvešće VŽP – MUP, Taj. 3717/42, 2. listopada 1942.“.

¹³⁸ HR, HDA, f. 1076, PONOVA, kut. 1606, Br. 2236-42, „Odluka o podržavljenju, Kupo-prodajni ugovor, Izvadak iz kupoprodajnog ugovora, Zapisnik sastavljen 26. svibnja 1942. godine“.

¹³⁹ U ranije spomenutom slučaju trgovine koju je formalno kupio Antun Leskovac, za iznos kredita od 1,5 milijuna kuna bjanko mjenicama jamčili su Marbach i Parcen. HR, HDA, f. 1076, PONOVA, kut. 1606, Br. 12582-42, „Kupoprodajni ugovor, Odluka o podržavljenju, Izvadak iz kupoprodajnog ugovora“.

petnaestak brodskih ustaša velikom županu dostavila, a on prosljedio Tajništvu MUP-a, dopis „povodom raznih glasina da bi se imao izmjeniti“ gradonačelnik Vrgoč, kojim oni kao „hrvati i ustaše“ staju u njegovu obranu. U dopisu potpisani navode kako je Vrgoč „bezuvjetno prvi ustaša u Brodu“ još od 1935. godine, zbog čega je proganjan i kažnjavao od ranijih režima, a i sada ima neprijatelje „među nehrvatima (...) koji su zavidni da on kao sitan čovjek zauzima Načelničko mjesto“. Stoga potpisani „umoljavaju naslov“ da kod viših instanci inzistira na Vrgočevu ostanku na mjestu, jer je „u današnja teška vremena nezamjenjiv“.¹⁴⁰ Iz samog se dopisa datiranog 22. listopada može zaključiti kako potpisani, među kojima je i novopostavljeni odbornik Luić, još uvijek ne znaju da je odluka već donesena i da je na mjesto gradonačelnika imenovan Marbach. No već nekoliko dana poslije, približno ista grupa ljudi šalje podulji dopis izravno ministru unutrašnjih poslova kako bi ga upozorili na činjenicu da je Marbach „nezgodna ličnost“ za mjesto gradonačelnika zbog njegova „protuhrvatskoga i protuustaškoga rada u vrijeme bivše Jugoslavije“. Navode kako je i veliki župan upoznat s ovim navodima te je također protiv postavljanja Marbacha, tako da ne znaju „čijom inicijativom“ je spomenuti imenovan. Dopis donosi iste optužbe na Marbachov račun te je prilično slično stiliziran kao i ranije citirani Mesićev izvještaj, stoga možemo pretpostaviti da je Mesić autor i ovoga dopisa. Tomu u prilog govori činjenica da je i njegov potpis na dopisu, zajedno s potpisima Luića, ustaškog povjerenika na Željezničkoj postaji, i Ivana Pavelića, povjerenika brodske HRS-a. Potpisani od ministra traže da „izpravite ovu tešku grijeshku“ koja nije najbolje primljena u Brodu te navode kako većina imenovanih odbornika ne želi surađivati s novim gradonačelnikom.¹⁴¹ Spomenuti je Luić i sam imenovan za člana savjetodavnog odbora, no istoga dana kada je datiran prethodni dopis Luić je zajedno s imenovanim donaćelnikom Rumenovićem došao u Veliku župu, gdje su obojica dali izjave kako „ne mogu prihvatiti imenovanje“ jer ne mogu i ne žele surađivati s Marbachom, „poznatim brodskim anglofilom i protivnikom Ustaštva“. Uz ponavljanje optužbi na Marbachov račun iz ranijih dopisa, potpisani su izjavili kako im nije jasno zašto se uklanja „pionir Ustaškog pokreta u Posavini“ i na njegovo mjesto imenuje Marbach, čiji je dosadašnji rad „bio samo protuhrvatski“.¹⁴² Velika je župa istoga dana zapisnik poslala MUP-u, a u popratnom dopisu Sabolić napominje kako se uvođenje u dužnost nove uprave ne može provesti budući da se Marbach, zbog zdravstvenog stanja o kojemu je i ranije sugerirano, nalazi na liječenju u Dubrovniku.¹⁴³ Dva dana kasnije Sabolić obavještava MUP kako je i dr. Gun-

¹⁴⁰ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Dopis VŽP – MUP, Taj. 4109, 24. listopada 1942.“.

¹⁴¹ Isto, „Dopis Ministru unutrašnjih poslova, Brod na Savi, 26. listopada 1942.“.

¹⁴² Isto, „Zapisnik sastavljen kod VŽP 26. listopada 1942. – Stjepan Luić i Tomo Rumenović“.

¹⁴³ Isto, „Izješće VŽP – MUP o imenovanju načelnika, Taj. 4124/42, 26. listopada 1942.“.

čević kao „najistaknutija osoba među imenovanim članovima savjetodavnog odbora“ izjavio kako ne može prihvatiti mjesto odbornika jer ne može surađivati s Marbachom.¹⁴⁴ Sabolićeva opaska kako Gunčević ne pripada Vrgočevoj grupi nedvojbeno je točna, što je vidljivo iz ranije spomenute pritužbe iz prve polovice 1942. godine, a cilj joj je vjerojatno pokazati da otpor Marbachu ne dolazi samo iz suprotne frakcije, već i od drugih, neutralnih ali uglednih osoba.

Nova brodska gradska uprava?

Ministarstvo je prethodni dopis zaprimilo 29. listopada, no prema dostupnoj građi čini se da do sredine studenoga nije reagiralo po tom pitanju. MUP je nakon konzultacija s GUS-om telefonski obavijestio Sabolića da se „Marbacha ne uvodi u dužnost načelnika“, već da do imenovanja novog gradonačelnika, koji „neće biti ni Slavko Vrgoč ni Mijo Marbach“, poslove vodi prvi donaćelnik Rumenović u suradnji sa savjetodavnim odbornicima.¹⁴⁵ Budući da ni Rumenović nije uveden u službu, Vrgoč je nastavio obavljati dužnost gradonačelnika. Početkom prosinca 1942. godine MUP je uputio dopis Velikoj župi Posavje, navodeći kako je brodski ustaški logor početkom rujna dostavio prijedlog za imenovanje novog načelnika i odbora, te se sada od velikog župana traži da se „žurno predmet još jednom provjeri“.¹⁴⁶ Podsjetimo, za gradonačelnika je tada predložen Koprivčević, za njegove donaćelnike Šimunović i Dasović te dvanaest članova savjetodavnog odbora. Veliki je župan 14. prosinca odgovorio MUP-a kako ostaje kod prijedloga da se Vrgoča ne uklanja, već da se samo imenuju donaćelnici i savjetodavni odbor sukladno njegovom prijedlogu od 2. listopada 1942. godine. U drugom dijelu dopisa Sabolić sugerira kako je Koprivčević već dugo odsutan iz Broda te mu „prilike i ljudi nijesu poznati“, a za prvog donaćelnika Šimunovića ponavlja svoje ranije navode da je u gradu „nepoznat i stranac“. Po pitanju drugog donaćelnika Sabolić navodi kako, iako je „većina građanstva neraspoločena“ prema imenovanju člana Njemačke narodne skupine, s obzirom na „obću političku situaciju i prisutnost njemačke vojske“ ostaje pri prijedlogu da se na to mjesto imenuje Nijemac, i to Ludwig Kämpfner, budući da je Rischar trenutno u vojsci. Za neke predložene članove odbora prigovorio je kako nisu prihvatljivi jer su bili pristaše Samostalne demokratske stranke (Vrkljan) ili članovi JNS i Jugosokola (Tomljenović i Čosić), dok za ostale predložene nema prigovora.

¹⁴⁴ Isto, „Izvešće VŽP – MUP o imenovanju načelnika, Taj. 4160/42, 28. listopada 1942.“.

¹⁴⁵ Isto, „Referat – Brod, izmjena gradskog načelnika, donaćelnika i savjet. odbora, Zagreb, 20. studenoga 1942.“.

¹⁴⁶ Isto, „Dopis MUP – VŽP o imenovanju gradskog načelnika, 20451-II-B-1942, 2. prosinca 1942.“.

Na kraju dopisa veliki je župan iznio i svoj „konačni prijedlog“ za gradsku upravu. Uz ostanak Vrgoča te imenovanje Dasovića i Kämpfnera za donaćelnike, za savjetodavni je odbor predložio listu od dvanaest ljudi, svojevrsnu kombinaciju vlastitog prijedloga iz listopada i prijedloga ustaškog logora s početka rujna.¹⁴⁷ Otprilike u isto vrijeme GUS je MUP-u proslijedio dopis Ustaškog stožera Posavje u kojem se pak navodi kako se Velika župa i brodski logor nisu mogli usuglasiti oko sastava savjetodavnog odbora, zbog čega ustaški logor ostaje pri svojem ranijem prijedlogu, s čime se složio i Stožer.¹⁴⁸

Ministarstvo je dopis Velike župe zaprimilo 18. prosinca, no još dan ranije, 17. prosinca, Velikoj je župi uputilo rješenje kojim se razrješuju ranije postavljeni gradonačelnik Marbach, donaćelnici i savjetodavni odbor, te se za novog gradonačelnika imenuje Josip Koprivčević. Uz njega, imenovana su i dva donaćelnika, Šimunović i Dasović, te dvanaest članova savjetodavnog odbora.¹⁴⁹ Ovim je po drugi put Ministarstvo donijelo rješenje te imenovalo novoga brodske gradonačelnika, donaćelnike i savjetodavni odbor. Pri imenovanju nove gradske uprave MUP je u potpunosti preuzeo prijedlog brodske ustaškog logora s početka rujna 1942. godine te je očito odbacio ranije primjedbe velikog župana, dok posljednji dopis nije niti razmotren. To je primijetio i Sabolić, koji u svom dopisu 28. prosinca napominje da je nova gradska uprava imenovana suprotno njegovu prijedlogu, a u obzir nisu uzeti ni „opravdani prigovori jer su zapostavljeni radnici i pripadnici Njemačke narodne skupine“.¹⁵⁰ Nešto ranije grupa Vrgočevih pristaša obratila se Saboliću s molbom „da se gradski načelnik ne mijenja“ jer dobro vodi grad, koji je „bez duga sa suficitom od 500.000 kuna“, dodavši kako su sve pritužbe neutemeljene i kako su u pozadini napada na Vrgoča tek osobni razlozi.¹⁵¹

Gradonačelnik Josip Koprivčević

Koprivčević je svakako zanimljiv izbor za mjesto gradonačelnika. Rođen je 1887. u Brodu u staroj brodskej obitelji, pravo je diplomirao u Beču, nakon čega je kao sudac uglavnom službovao u Bosni, najdulje u Sarajevu. Uz sudački posao bavio se i kulturnom djelatnošću te povijesnim istraživanji-

¹⁴⁷ Isto, „Izvešće VŽP – MUP o prijedlogu za gradskog načelnika i savjet. odbor, Taj. 4740/42, 14. prosinca 1942.“

¹⁴⁸ Isto, „Dopis GUS – MUP, gradska uprava Brod n./S. prijedlog za imenovanje, V.T. 1796-P/42, 17. prosinca 1942.“

¹⁴⁹ Isto, „Dopis MUP – VŽP, imenovanje gradskog načelnika i savjetodavnog odbora, 20451-II/42, 16. prosinca 1942.“ Odluka je donesena 16. prosinca, a dan kasnije je upućena VŽP.

¹⁵⁰ Isto, „Dopis VŽP – MUP o izmjeni načelnika, Taj. 4866/42, 28. prosinca 1942.“

¹⁵¹ Isto, „Predstavka gospodinu Velikom županu Velike župe Posavje, Brod na Savi, 23. prosinca 1942.“

ma, a tekstove povijesne tematike objavljivao je u ondašnjem zagrebačkom i brodskom tisku.¹⁵² Brodski je pododbor Matice hrvatske 1939. godine planirao objaviti njegovu knjigu *Grad Brod s okolicom u povijesti Hrvata* uz pretpostavku da prikupe oko tisuću pretplatnika, no rukopis od nekih 400 stranica nažalost nikada nije objavljen.¹⁵³ Hrvatsko kulturno društvo „Berislavić“, osnovano godinu ranije, objavilo je 1943. godine *Priloge za upoznavanje Broda i okolice I*, u kojima su objavljena čak tri Koprivčevićeva teksta povijesne tematike.¹⁵⁴ Bio je i član Družbe Braće Hrvatskoga Zmaja te je nosio naslov „Zmaj Broda na Savi“.¹⁵⁵ Koprivčević je dugo bio odsutan iz Broda i ranije nije bio politički aktivan na lokalnoj razini, stoga možemo pretpostaviti kako je poznatiji bio po svojem kulturnom i znanstvenom radu. Također je zanimljivo da ga je za gradonačelnika predložio ustaški logor, iako nema naznaka da je bio član ustaškog pokreta niti mu je bio blizak. Naprotiv, u jednom kasnijem izvješću doušnika redarstvenih vlasti NDH navodi se kako je Koprivčević ustaškom pokretu pristupio tek nakon imenovanja za gradonačelnika. Uz to, neki ga njegovi poznanici smatraju „plašljivcem“ koji se „boji preokreta“, zbog čega „ne sudjeluje jače u političkom životu“, već se njegov gradonačelnički rad svodi na „priređivanje i polaženje večera“.¹⁵⁶

MUP je velikom županu naložio da novoimenovane dužnosnike uvede u službu te o tome dostavi izvješće. Polaganje zakletve i uvođenje u dužnost zakazano je za 29. prosinca 1942. godine. Pristupili su mu novoimenovani gradonačelnik Koprivčević, prvi donaćelnik Šimunović te samo šest imenovanih odbornika, a primopredaji vlasti nije prisustvovao ni dotadašnji gradonačelnik Vrgoč. Od sedmorice koji nisu prisustvovali, opravdano su izostali Dasović i Medak, koji nisu na vrijeme obaviješteni, te Gasteiger, koji je u vojsci.¹⁵⁷ Osječki *Hrvatski list* donio je samo kratku vijest da je imenovan novi gradonačelnik Koprivčević, donaćelnici Šimunović i Dasović, kao i novi odbor.¹⁵⁸

Već iz polaganja zakletve vidi se kako tek imenovani savjetodavni odbor nije konačno rješenje te bi moglo biti nekih promjena. I doista, istoga dana

¹⁵² Krpan, *Zavičajnici*, 143-144; *Josip Koprivčević – Tomislav Mesić, Odabrani tekstovi*, priredio Stribor U. Schwendemann (Slavonski Brod, 2003), 7-11; Stipić, Grubanović i Mataić Agičić, *Leksikon brodskih pisaca*, 156-157.

¹⁵³ „Gradske vijesti“, *Posavska Hrvatska*, br. 12 (19. kolovoza 1939), 4.

¹⁵⁴ *Prilozi za upoznavanje Broda i okolice I* (Brod na Savi, 1943), 12-21, 38-40, 51-54.

¹⁵⁵ „Gradske vijesti“, *Posavska Hrvatska*, br. 11 (25. lipnja 1940), 3.

¹⁵⁶ HR, HDA, f. 1549, Zbirka zapisa, I-53, „Josip Koprivčević, gradonačelnik u Brodu na Savi, podatci, 20. ožujka 1944.“.

¹⁵⁷ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Izvješće VŽP – MUP o uvođenju u službu gradonačelnika i savjetodavnog odbora, Taj. 4881/42, 29. prosinca 1942.“.

¹⁵⁸ „Nova gradska uprava u Brodu n.S“, *Hrvatski list*, br. 306 (30. prosinca 1942), 4.

kada je poslao izvješće o primopredaji vlasti, Sabolić je MUP-u prosljedio ostavku Vatroslava Uidla na mjesto odbornika, podnesenu zbog poziva na vojnu vježbu.¹⁵⁹ Nekoliko dana poslije ostavku je velikom županu podnio i Ljudevit Najsidler, pravdajući se zdravstvenim razlozima zbog kojih se ne bi mogao u potpunosti posvetiti dužnosti.¹⁶⁰ Ministarstvo je u prvim danima nove 1943. godine prihvatilo ostavke spomenute dvojice te je od Velike župe zatražilo da u suradnji s ustaškim vlastima predloži njihove zamjene, kao i da provede još neke izmjene u novopostavljenoj gradskoj upravi. Tako je očito prihvaćena ranija Sabolićeva sugestija po pitanju donaćelničkih mjesta, te je dužnosti razriješen prvi donaćelnik Šimunović, na čije je mjesto imenovan Dasović, kao predstavnik radnika, dok je za drugog donaćelnika imenovan Kämpfner, kao predstavnik Njemačke narodne skupine. U savjetodavni su odbor imenovani Šimunović i Adam Majek, čime je broj odbornika povećan na trinaest.¹⁶¹ Spomenuta su četvorica prisegu položili 21. siječnja te su uvedeni u dužnost.¹⁶²

Veliki je župan u odgovoru na dopis MUP-a od 2. siječnja 1943. godine naveo kako je imenovani odbornik Gasteiger trenutno u vojsci, dok je Vrkljan imenovanje otklonio zbog „zapriečenosti“. Sabolić je stoga predložio da se obojica razriješe, a umjesto njih i dvojice ranije razriješenih (Uidla i Najsidlera) imenuju radnici Rumenović i Nikola Marković kao predstavnici HRS-a, te ing. Josip Grünwald i Josip Meixner kao predstavnici Njemačke narodne skupine.¹⁶³ Ministarstvo je prihvatilo prijedlog i krajem siječnja 1943. godine spomenutu četvoricu imenovalo odbornicima.¹⁶⁴ Otprilike u isto vrijeme, Velika je župa MUP-u poslala opširan dopis u kojemu prenosi zahtjev novog gradonačelnika da se ipak na mjesto prvog donaćelnika imenuje Šimunović, jer je „mladji, vrlo agiln i sposoban te neovisan“, a nije vezan ni svojim privatnim poslom, za razliku od Dasovića, koji bi teško pronašao vremena za obavljanje javne funkcije. Budući da je Dasović predstavnik radnika, Sabolić je uputio Gradsko poglavarstvo da zatraži mišljenje i pristanak HRS-a. Predstavnici HRS-a su odbili gradonačelnikov zahtjev te su uputili dopis Velikoj

¹⁵⁹ HR, HDA, f. 223, MUP NDH, kut. 560, „Vatroslava Uidla - povrat dekreta o imenovanju, 29. prosinca 1942.“

¹⁶⁰ Isto, „Ljudevit Najsidler - ostavka na mjesto savjetodavnog odbornika, Brod, 29. prosinca 1942.“

¹⁶¹ Isto, „Dopis MUP – VŽP, izmjena gradskog donaćelnika i savjetodavnog odbora, Broj 17/43, 2. siječnja 1943.“

¹⁶² Isto, „Dopis VŽP – MUP, Taj. 388/43, 27. siječnja 1943.“ U prilogu je i prijepis zapisnika o uvođenju u dužnost.

¹⁶³ Isto, „Izvjješće VŽP – MUP o izmjeni savjetodavnog odbora, Taj. 250/43, 21. siječnja 1943.“

¹⁶⁴ Isto, „Dopis MUP – VŽP, imenovanje savjetodavnih odbornika, 911-II-1943, 4. veljače 1943.“

župi u kojem navode kako svi gradovi za donaćelnika postavljaju radnike jer „žele ispuniti želje Poglavnika“, tako da ne vide razlog da u Brodu bude drukčije. Osim što se složio s navodima HRS-a, Sabolić nije propustio priliku kritizirati novog gradonačelnika, navodeći kako ovim prijedlogom samo „želi sa sebe svaliti glavni dio posla /prehranu i aprovizaciju/ na donaćelnika i samo radi svoje komocije“, dodavši kako je Vrgoč „bez donaćelnika i savjetodavnog odbora“ to mogao obavljati, pa može i Koprivčević, pravnik koji si je „osigurao dvije plaće – i sudačku i načelničku – pa je uredu da obavlja barem jedan posao“. ¹⁶⁵ Ministarstvo je očito prihvatilo sugestiju velikog župana Sabolića te nije napravilo tražene izmjene po pitanju donaćelnika.

Epilog

Ovime je konačno završena višemjesečna prepiska između raznih instanci civilne i ustaške vlasti te je Brod na Savi dobio novoga gradonačelnika, a nakon gotovo dvije godine i nekakav oblik gradskog vijeća. U savjetodavni su odbor imenovani Marko Ćosić, Josip Grünwald, Josip Levačić, Adam Majek, Nikola Marković, Luka Medak, Josip Meixner, Matija Milušić, Tomo Rumenović, Ivan Šimunović, Đuro Štefanović, Mato Tomljenović i Dragutin Vračić. Uz donaćelničko mjesto, Njemačka je narodna skupina dobila i tri mjesta u savjetodavnom odboru. Imenovani Kämpfner i Majek, kao i ranije predloženi Rischar, u poslijeratnim su izvješćima opisani kao „glavni pokretači hitlerizma i inspiratori političkih rasnih progona“ te su Brod napustili i prije kraja rata. ¹⁶⁶ Prema socijalnom sastavu, u odbor su imenovana po četiri radnika i obrtnika, tri činovnika te po jedan sudac i umirovljenik. Iako su i ustaški logor i Velika župa naglašavali potrebu imenovanja većeg broja radnika jer su, prema svim pokazateljima, radnici i privatni namještenici činili preko polovice stanovništva grada, sastav novog odbora to nije oslikavao.

Treba istaknuti kako je jedan od prvih Koprivčevićevih poteza, već početkom siječnja 1943. godine, bilo vraćanje na poziciju gradskog fizika dr. Milenka Kajganovića, koji je uslijed Vrgočeva pritiska veći dio 1942. godine bio pod suspenzijom, a dužnost gradskog fizika privremeno je vršila dr. Ljudmila Berković. ¹⁶⁷ Neki izvori sugeriraju kako je za njegov povratak na dužnost presudno bilo osobno prijateljstvo s Koprivčevićem. ¹⁶⁸ Još jedan

¹⁶⁵ Isto, „Izvjeshće VŽP – MUP, prijedlog za izmjenu donaćelnika, Taj. 394/43, 3. veljače 1942.“.

¹⁶⁶ Geiger, „Folksdojčeri“, 726.

¹⁶⁷ Ivica Balen, Stjepan Čeović, *Tragom poznatih liječnika iz Broda i okolice*, (Slavonski Brod, 2014), 18-20.

¹⁶⁸ HR, HDA, f. 1549, Zbirka zapisa, I-53, br. 505, „Dr. Miljenko Kajganović, liečnik gradskog fizikata u Brodu na Savi – podatci, 3. ožujka 1944.“. Kajganović je bio i jedini brodski mason, član osječke lože *Budnost*, no ta činjenica očito nije bila poznata vlastima, jer bi u

Koprivčevićev potez koji je u opreci s ranijom politikom i Vrgočem osobno, jest i vraćanje Ručevića na mjesto gradskog senatora. Ručevićev službenički list nažalost nije sačuvan, stoga ne možemo točno utvrditi kada je vraćen u službu, no već u iskazu gradskih činovnika upravne struke iz svibnja 1943. godine naveden je kao gradski senator.¹⁶⁹

Postavljanjem Koprivčevića za gradonačelnika završena je jedna faza Broda na Savi u razdoblju NDH. Uklanjanjem Vrgoča s pozicije je otišao i zadnji istaknuti ustaški funkcionar koji se vlasti *dokopao* u danima preokreta. Veliki župan Sabolić, koji je do samoga kraja bezuvjetno držao Vrgočevu stranu pokušavajući ishoditi njegov ostanak i sugerirajući da možda nije do-rastao funkciji, ali da „boljega nema“, također će vrlo brzo otići s funkcije i iz Broda. U brodskoj se publicistici često navodi kako je Sabolić s pozicije velikog župana otišao krajem 1942. godine, a slična netočnost nalazi se i u leksikonu *Tko je tko u NDH*, dok Hrečkovska navodi kako je bio župan do srpnja 1943. godine.¹⁷⁰ Sabolić u jednom dopisu napominje kako je 3. veljače trebao predati dužnost svom nasljedniku Dervišu Omeroviću, dotadašnjem velikom županu u Bjelovaru, no dan ranije telefonski je obavješten da ipak do daljnjega ostaje na poziciji.¹⁷¹ Prema njegovom iskazu nakon rata, na dužnost u Bjelovar otišao je u ožujku 1943. godine.¹⁷²

VRGOČ NAKON ODLASKA S GRADONAČELNIČKOG MJESTA

Odlaskom s mjesta gradonačelnika Vrgočevi problemi nisu nestali. Tako je početkom siječnja 1943. godine na ulici fizički napao novoimenovanog savjetodavnog odbornika Ćosića, zbog čega je prijavljen UNS-u.¹⁷³ Kao član ustaškog pokreta, zbog ovoga je prijavljen i Ustaškom stožernom stegovnom sudu u Brodu, no čini se da do ukidanja suda u kolovozu 1943. godine nije donese-

protivnom vjerojatno završio u logoru s ostalim masonima. Grgur Marko Ivanković i Ante Grubišić, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože „Budnost“*, katalog izožbe (Osijek, 2003), 65.

¹⁶⁹ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 9, „Dopis GP – VŽP, 1635/43, 28. svibnja 43.“.

¹⁷⁰ Zdravko Dizdar, „Vladimir Sabolić“, u: *Tko je tko u NDH*, 353-354; Hrečkovski, *Slavonski Brod u NOB*, 254; Jelić, „Prilike u Brodu 1941-1945“, 284; Uzelac Schwendeman, *39 lakih komada*, 115.

¹⁷¹ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 7, „Dopis VŽP – Predsjedništvu vlade u Zagrebu, Taj. 479/43, 8. veljače 1943.“. U prethodno spomenutoj literaturi pogrešno se navodi kako je Sabolića zamijenio „Muhamed“ Omerović.

¹⁷² Šadek, „Kontroverzni političar Vladimir Sabolić“, 70.

¹⁷³ HR, HDA, f. 1549, Zbirka zapisa, I-31, „Dopis Župske redarstvene oblasti Brod – Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost / Zapovjedn. ustaške nadzorne službe / UNS, Br. Taj-74/1943, 6. siječnja 1943.“.

na nikakva presuda.¹⁷⁴ Prema svjedočenju njegova sina Hrvoja, koje donose Čapo i Mihovilović, Vrgoč je nakon smjene jedno vrijeme bio i u njemačkom vojnom zatvoru u Požegi.¹⁷⁵ O tome nismo pronašli dokumente, no jesmo o Vrgočevom privođenju iz drugoga razloga. Krajem siječnja 1943. godine Vrgoč šalje dopis velikom županu u kojemu se žali kako je 12. siječnja dobio poziv na vojnu vježbu, nakon čega je od Ministarstva domobranstva ishodio oslobođenje budući da vodi *Hrvatsku trgovačku zadrugu* u Brodu. No, bez obzira na to rješenje, zapovjedništvo u Požegi je od brodskog redarstva zatražilo da ga se uputi na vojnu vježbu ili preda vojnom sudu kao bjegunca. Vrgoč je uhićen i 29. siječnja odveden Popunidbenom zapovjedništvu u Požegu, gdje su, prema njegovim navodima, bili iznenađeni njegovim dovođenjem jer imaju potvrdu o njegovom oslobođenju, zbog čega je odmah pušten kući. Kao *inspiratora* čitave ove *hajke* na njega, Vrgoč je označio satnika Vargu, koji ga „ne znam s kojim razlogom paklenski mrzi“ te je protiv njega već podnio „desetke prijava“ i radi sve „kako bi me se rješio iz Broda“. Zbog svega navedenoga Vrgoč je od Velike župe zatražio zaštitu.¹⁷⁶ Sabolić je dopis proslijedio Zapovjedništvu II. domobranskog zbora, kritizirajući Vargu zbog njegova konstantnog miješanja u politička pitanja, te zatražio istragu i kažnjavanje odgovornih za Vrgočevo privođenje.¹⁷⁷ General Iser u svom je odgovoru odbacio pritužbe navodeći kako Varga svakako nije mogao djelovati mimo njega kao zapovjednika te kako se zapovjedništvo ne bavi „tako sitnim i neznatnim stvarima“.¹⁷⁸

Drugi Vrgočev dopis Saboliću, također datiran 31. siječnja 1943. godine, možda je i važniji za temu ovoga priloga. U njemu Vrgoč navodi kako je logornik Balen podnio nekoliko prijava protiv njega, a zatražio je i ispitivanje porijekla njegove imovine. Ovakav postupak Vrgoč opisuje kao „više nego tendenciozan“ jer je njegova imovina svima poznata, a i za kuću koju je kupio od Državne riznice otplaćuje kredit. Stoga je zatražio da ga se, kao starog borca i ustašu, zaštiti jer se napadom na njega ruši i ugled čitavog pokreta.¹⁷⁹ Riječ je o kući i trgovini na uglu Pavelićeve i ulice Ivana Zajca, oduzetima od židovske obitelji Hendel.¹⁸⁰ Vrgoč je obje nekretnine u listopadu 1942. godine kupio od Hrvatskog radiše za ukupno 474.000 kuna s rokom otplate od 10

¹⁷⁴ HR, HDA, f. 249, Ustaša HOP, kut. 4, „Dopis Ustaškog stožernog stegovnog suda „Posavje“ – Stožernom stegovnom sudu Vukovar, Su 5/43-4, 30. kolovoza 1943.“

¹⁷⁵ Čapo i Mihovilović, „O preobrazbi lista *Posavska Hrvatska*“, 201.

¹⁷⁶ HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 7, „Dopis Slavka Vrgoča - Velikom županu VŽP Saboliću, 31. siječnja 1943.“

¹⁷⁷ Isto, „Dopis VŽP – Zapovjedništvu II. domobranskog zbora, Taj. 419/43, 3. veljače 1943.“

¹⁷⁸ Isto, „Dopis II. domobranskog zbora – VŽP, O Broj 1457/taj., 6. veljače 1943.“

¹⁷⁹ Isto, kut. 8, „Dopis Slavka Vrgoča – velikom županu Saboliću, 31. siječnja 1943.“

¹⁸⁰ HR, HDA, f. 1076, PONOVA, kut. 1607, Br. 1616-42, „Odluka o podržavljenju, 10. srpnja 1942.“

godina.¹⁸¹ Uz prethodni je dopis Vrgoč dostavio i dopis Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja u kojem mu je naloženo da u roku od 30 dana, putem Velike župe, podnese prijavu o „stanju i porijeklu cjelokupne imovine“ svih članova svoje obitelji.¹⁸² Sabolić je prosljedio Vrgočevu prijavu, napomenuvši kako su navodi iz nje točni, da je Vrgoč kao jedan od najistaknutijih ustaša u Brodu s uspostavom NDH imenovan gradonačelnikom, a odbacio je navode o malverzacijama tvrdeći kako Vrgoč i njegova obitelj „žive više nego skromnim životom“.¹⁸³

Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja je sredinom ožujka dostavilo svoju odluku o obustavi daljnjeg procesa ispitivanja Vrgočeve imovine.¹⁸⁴ Ovime je dan pravorijek na optužbe za malverzacije i nelegalno bogaćenje, koje su pratile Vrgoča kroz čitavo vrijeme. Činjenica da ministarstvo nije pokrenulo postupak protiv Vrgoča ne mora nužno značiti da su optužbe o malverzacijama u potpunosti neistinite, no ovakva odluka svakako može voditi prema zaključku kako su optužbe primarno služile borbi za vlast dviju režimskih grupacija.

Vrgoč se kasnije nije aktivno bavio politikom; nastavio je voditi svoju trgovinu i prodaju pića, kao i nabavilačke zadruge. Nakon ulaska Jugoslaven-ske armije u Brod u travnju 1945. godine Vrgoč je uhićen, osuđen na smrt te javno obješen zajedno s bivšim kotarskim predstojnikom Stjepanom Momčinićem i policijskim agentom Josipom Korajlijom.¹⁸⁵

ZAKLJUČAK

Budući da je vlast NDH u Slavonskom Brodu u najvećoj mjeri funkcionirala do travnja 1945. godine te ni u jednom trenutku nije ozbiljnije dovedena u pitanje, na njegovu je primjeru moguće napraviti kvalitetno istraživanje gradskih vlasti, kao i grupa i pojedinaca koji su se na lokalnoj razini priključili režimu i pružili mu podršku. Događaji kojima se ovaj rad bavi dobar su primjer sukoba stare elite, koja se priključila novom režimu ili nastavila djelovati kroz druge institucije, i dijela nove elite koja se počela stvarati te je težila potpunom preuzimanju vlasti. Proces smjene brodske gradonačelnika Vrgoča trajao je gotovo čitavu 1942. godinu i odličan je primjer na kojem se vidi

¹⁸¹ Isto, III 4-3, Kartoteka poduzeća kupljenih na kredit.

¹⁸² HR, HDA, f. 254, VŽP, kut. 8, „Dopis Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja (dalje MPB) – Slavku Vrgoču, V.t.I. 168-1942, 18. siječnja 1943.“; Isto, „Dopis MPB – VŽP, V.t.I. 168-1942, 30. siječnja 1943.“.

¹⁸³ Isto, „Dopis VŽP – MPB, Br. Taj. 6Vt/943, 22. veljače 1943.“.

¹⁸⁴ Isto, „Dopis MPB – VŽP, Odluka – Slavko Vrgoč izpitivanje podrijetla imovine, V.t.I. 168-1942, 17. ožujka 1943.“.

¹⁸⁵ „Stigla je kazna brodske krvnike“, *Glas Slavonije*, br. 77 (12. srpnja 1945), 3; Toldi, „U ime naroda – vješanje na Vijūšu 1945.“, *101 brodska priča* 3, 171-172.

sva heterogenost ljudi koji su na nižim razinama pružili aktivnu ili pasivnu podršku režimu NDH.

Tijekom uspostave ustaške vlasti u Brodu Slavko Vrgoč je preuzeo funkcije gradonačelnika i ustaškog logornika, čime su u jednoj osobi objedinjene znatne ovlasti i civilne i ustaške grane vlasti. Tijekom preuzimanja vlasti pojavilo se nekoliko grupacija iz istoga ideološkoga spektra koje su imale aspiracije na vlast, no detalje toga sukoba tek treba istražiti. Važno je napomenuti kako se odjeci spomenutog sukoba naziru i kasnije, te se istaknuti akteri pojavljuju kao aktivni Vrgočevi protivnici.

Kako nisu postojali izbori, gradske su uprave ovisile o imenovanjima viših instanci, a formalno su trebale biti rezultat dogovora različitih aktera (Velika župa, Ustaški pokret, Hrvatski radnički savez...). U stvarnosti su ipak u najvećoj mjeri ovisile o neformalnim utjecajima i vezama različitih grupa i pojedinaca, kao i o njihovoj političkoj i ekonomskoj snazi.

Smjena Vrgoča s pozicije logornika u ljeto 1942. godine, kao i uklanjanje s pozicije gradonačelnika u prosincu iste godine, rezultat je višemjesečnih političkih sukoba između nekoliko interesnih grupa i pojedinaca okupljenih oko različitih ustanova. Iako je riječ o unutarustaškom sukobu, treba napomenuti kako se iz dostupne građe suprotnosti teško mogu protumačiti načelnim razlozima; naprotiv, čini se kako su u pozadini uglavnom osobna netrpeljivost među pojedinim akterima (između Vrgoča i Varge, Balena, Morosavljevića ili Ručevića) ili aspiracije na pozicije vlasti. Uz to, važan je razlog sukoba bilo i pitanje raspodjele oduzete židovske i srpske imovine, što je išlo preko Hrvatskog radiše, a dovodilo je do sukoba između zainteresiranih pojedinaca.

Kod sukoba Vrgoča s upravom Hrvatskog radiše, uz materijalni aspekt, a dijelom i osobni (sukob Vrgoča i činovika Ručevića i Ivakovića), vide se i elementi sukoba nove elite koja pokušava učvrstiti i proširiti svoj utjecaj (Vrgoč) i stare elite (Parcen, Djanješić, Marbach, Ručević) koja se, unatoč ranijim oprečnim ideološkim pozicijama, dobro prilagodila novim vlastima, a koristeći stečene pozicije i ekonomsku moć, i proširila svoj utjecaj kroz „ponarodivanje privrede“, odnosno prodaju oduzete imovine.

Također je vidljivo kako su raslojavanja unutar režima u velikoj mjeri uvjetovana materijalnim razlozima ili osobnim animozitetom aktera, dok su ideološki razlozi tek *fasada*. Buduća istraživanja režimskih struktura na lokalnim razinama pokazat će pojavljuju li se isti obrasci i u drugim gradovima. Također se tek treba utvrditi je li u pitanju širi pokušaj režima NDH da se stabilizira uklanjajući kompromitirane, ali uvjerene ustaše (Vrgoč) i proširi svoju bazu uključivanjem u civilne strukture vlasti uglednijih i nekompromitiranih pojedinaca van pokreta (Koprivčević), ili je brodski slučaj tek iznimka.

Summary

THE CHANGE OF THE CITY GOVERNMENT IN 1942 – A CONFLICT BETWEEN AN OLD AND A NEW ELITE?

On the basis of unpublished archival materials, publications of the time and relevant literature, this paper endeavours to reconstruct and analyse the process of the dismissal of Slavko Vrgoč, the mayor of Brod, as well as the appointment of a new city government. As there were no elections at any level, the city governments were dependent on the appointments of higher authorities. Although they were formally supposed to be formed on the basis of the arrangement of various actors (the county or *Velika župa*, the Ustasha movement, Croatian Labour Union), in reality they had to rely on informal relations and influences of individuals or groups. After the establishment of the new government in 1941, Vrgoč became the mayor of Brod and Ustasha quartermaster, and thus the considerable prerogatives of civil and Ustasha government branches were combined in one person. Even at that time several groups of the same ideological spectrum, which aspired to key positions, appeared; the reactions to the aforementioned conflicts became apparent later when some of the players turned out to be Vrgoč's opponents.

Vrgoč's dismissal from the position of Ustasha quartermaster in Summer 1942 and from the mayorship in December of the same year, were the result of month-long political conflicts between a few stakeholders and individuals from various institutions or organizations that are an excellent example of the heterogeneity of the people from lower classes who actively or passively supported the NDH regime. Apart from the personal animosities of some of the players and the struggle for power, the aforementioned process showed the conflict between the new, Ustasha, elite in the process of being formed, with its tendency to grab power, and the parts of the new, pre-war, elite, which joined the new regime. Through the control of various institutions, its economic power and earlier networks endeavoured to secure its positions and increase its influence, primarily through the "nationalisation of the economy". Exactly this struggle for expropriated Jewish possessions was one of the reasons for the conflict between Mayor Vrgoč and a group of influential economists from Brod united in the *Hrvatski radiša* organisation who formally administered the expropriated possessions. The conflict ended with the dismissal of the compromised Vrgoč and the appointment of Dr Josip Koprivčević, a lawyer and historian, as mayor; until his appointment, he had neither been engaged in politics nor had he been a member of the Ustasha movement.

This paper is not only a contribution to the history of Slavonski Brod in the period of the NDH, but also provides corrections of certain inaccuracies and erroneous interpretations apparent in the current literature. In a wider context, this article discusses one aspect of the activities of the Ustasha regime and describes various political conflicts, power struggles as well as frequent usurpations and misuse within the regime on the local level.

Key words: Brod on the Sava River, Slavonski Brod, Ustasha movement; local Ustasha elite, Slavko Vrgoč, *Hrvatski radiša*

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:**Ivan Milec**, mag. hist.Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
A. Starčevića 8, 35 000 Slavonski Brode-mail: ivan.milec1203@gmail.com